

CASTRUCCII BONAMICI

DE REBUS AD VELITRAS GESTIS

COMMENTARIUS

A D

TROJANUM AQUAVIVAM

ARAGONIUM,

S. R. E. PRINCIPEM CARDINALEM,

MONTIS REGALIS ARCHIEPISCOPUM,

Et Potentissimorum Hispaniarum, atque
utriusque Siciliæ Regum ad Pontificem
maximum, Sedeinque Apostolicam,
Legatum.

EDITIO ALTERA, priori emendatior.

LUGDUNI BATAVORUM

MDCCLII.

172. a. 1

P R A E F A T I O.

Prostequam, Trojane Aquaviva, ad Neapolitanum Regis exercitum, atque in militiae disciplinam profecti sumus, non bellicis usque adeo corpus animumque nostrum studiis exercere decrevimus, ut omnino illa optimarum artium pulcherrima, atque ad omnem hominem, omnemque locum accommodata, & nunquam a nobis non exulta studia relinquemus. Legendo enim acceperamus clarissimos Imperatores, non tam bellorum gloria, quam literarum præstantia emituisse; atque ab his literatos homines eductos esse in castra, quos & laborum periculorumque socios non insuaves, & magnarum interdum rerum auctores idoneos haberent; experiundoque cognovimus virtutis consiliique militaris splendorem ac vim non infuscari ac minui, ut nonnulli perperam opinantur, sed illustrari contra, hisce artibus, atque augeri plurimum. Nam, ut indecorum est, ubi a ferro atque acie discesseris, de iis ipsis rebus, quas fortiter gesseris, aut inepti loqui, aut turpiter obmutescere; sic præclarum debet videri, traditionis ac

7

scientiarum laude aliena quasi ac peregrina splendescere militem. Multo autem præstabilius est ad alendam animi fortitudinem, militiamque ipsam penitus cognoscendam, post equorum armorumque exercitationes, tolerare hybernorum otium, ac præsidiorum fastidium nobilissimarum rerum cognitione, mathematicarum præsertim, atque historicarum, unde ars omnis militaris efflorescat ac redundet oportet, quam per desidiam, turpissimasque voluptates, totum animi corporisque robur corrumpi sinere, ac quodammodo bebescere. Hanc consuetudinem sitenerent honesto saltem loco nati, qui in Regum atque Imperatorum castra quotidie confluunt, & non prius irent ad arma, quam bonis antea essent artibus instructi; alacriores paulo ad pugnandum milites baveremus, peritiores quidem certe ad imperandum Duces: & non vobementer doloramus obscurari jam sensim, atque evanescere splendidam illam, ac grandem belli gerendi rationem, qua veteres Græcos ac Romanos tanta esse usos commendatione legimus. Quanquam ex hoc excellentium Ducum militumque numero, & Patrum nostrorum ætate, fuerunt Eugenius, Turrena, Vobanius, Follardius, aliique nonnulli; & sunt nostra, quorum nos exemplum militæ rudimenta ponere aggressos sequi neque pudeat unquam neque pænitieat. Nemo certe jure reprobendat, si quod tempus vacuum nobis datur a labore militari, consumimus in meditando, in legendo, atque

in scribendo etiam aliquid, quod a militari disciplina
ipsa non abhorreat. Velut id est quod in hoc Com-
mentario præstare conati sumus, non perficiendi spe
adducti, sed experiundi voluntate incitati. Latinis
enim literis mandare instituimus eam Italici hujus
belli partem, cui Carolus Siciliæ ac Neapolis Rex
non præfuit solum, sed etiam interfuit, & quam ab
eo tempore exorsa, quo ille sui Regni tutandi causa
arma sumpsit, obviamque hostibus est profectus, fel-
lici & gustoque ejusdem viatoris Regis reditu, ac Po-
pulis optatissimo concludemus. Cum vero hujusce
belli partis impetus ac furor ad Velitras diutius con-
sederit, eaque urbs a fortuna delecta fuerit quasi
campus, ubi exercitus utriusque vires atque artes
palam ostenderentur, hunc propterea librum De Re-
bus ad Velitras gestis inscripsimus. Ut autem La-
tina istud potius, quam alia, persequeremur lingua,
eo factum est, quod hoc nostrum, quale tandem cun-
que est, opus doctis præsertim, atque elegantibus
hominibus probari volumus, quibus quidem Latina
præcipue oratio grata atque accepta esse debet; &
quod speramus fore, ut ejusmodi rerum notitia La-
tinis literis illustrata Italæ fines prætergrediatur
fortassis, latiusque propagetur; & quod demum bel-
lorum præliorumque narrationes si Latino sermone
conscrivantur, videantur mibi quidem quodammodo
altius assurgere, & majorem inde assumere gravitatem,
ac decus.

Ac

Ac si quis est, qui, quod sub Neapolitano Rege
stipendia meruerim, ejusque sim benignitate honestio-
rem in militia ordinem adeptus, idcirco studio par-
tium infectum sinceram banc narrationem falsis qui-
busdam coloribus obtinere me velle suspicetur; bunc
ego ad eos rejicio, qui me probe norunt, sciunquam a
gratia, odio, atque ab omni praesertim mendacio, mul-
to etiam alieniorem esse me, quam hominem oport-
eat, qui velit ac debeat fortunae velificari suae.
Quam quidem fortunam, si modo ulla est, honesta-
tis impendio quæsitam, contemnam semper; si autem
ingenuo mibi, & bonis potius quam malis artibus
emergere cupienti occurret, amplectar libenter. Sed
fortunæ nostræ, qua certe inclemiore usi haecenus
sumus, ut melius ominemur in posterum, tua facit
humanitas, Cardinalis amplissime. Cujusdam enim
singularis felicitatis loco statuo, potuisse me recipi
in patrocinium ejus viri, quem natura, quem virtus,
quem demum fortuna, mirifica certatim consensione
decoraverint omni genere laudum atque ornamento-
rum. Quæ ampla, illustria, ac singularia omnia
habitant in omnium oculis, & non modo in totius
Italiae, sed etiam Europæ auribus adeo personant,
ut bistoriam mibi traxanti, unumque properea ve-
rum profitenti, verenda non esset, aut assentatoris,
aut amplificatoris nota, si, quod neque temporis hu-
jus est, neque loci, laudare ea vellem magnificentis-
sime. Verum in communibus laudum virtutumque
tuarum præconiis celebrent alii quidem vetustissimam

Aqua-

*Aquavivæ gentis nobilitatem, pluribus domi fortis-
que facinoribus, facinorumque præmiis, plurimarum
urbium atque oppidorum avita possessione, Regiis de-
nique affinitatibus insignem; alii directam illam
tuam, atque expeditam ad summos omnes honores
sine ulla aut existimationis, aut dignitatis offensione
viam; alii splendorem in publicis, alii moderatio-
nem in privatis, comitatem alii, alii gravitatem
prædicent: Ego vero cum hæc omnia cum cæteris
eximia, ac perpetua commendatione dignæ judico,
tum illam tuam in primis admiror in rebus gerendis
magnitudinem animi, ac prudentiæ vim, qua in for-
tem ipsam, constitutam a quibusdam tanquam rerum
humanarum dominam, videris dominari. Qua ex-
cellenti, ac pene divina virtute tua affecti duo poten-
tissimi Reges Phillipus pater, & Carolus filius,
tot regnorum, provinciarum, ac nationum negotia
commendare tibi deliberârunt: eumque tantorum
Regum deliberatio exitum habuit optabilem, ut cum
omnia in te illi, familiamque tuam, summa contule-
rint, haud sciamus tamen, utrum tu plus illis, an
tibi ille debeant. Ne longius abeam; hoc proximo
ac difficillimo bello, de quo scribimus, quodque Nea-
polis Siciliæque Regi, regnisque, & Borbonio for-
taffis in omni Italia nomini, magnum aliquod malum
portendere videbatur; quæ tua fuit auctoritas?
quæ mens? Exercitum quidem nostrum tuis literis,
tuis opibus, consilio potissimum viguisse tuo, omnes
sciunt; iisque maxime, qui ex nostris, eque hostium
copiis,*

copiis, eo Romam tempore frequentes propter castro-
rum vicinitatem veniebant: cum te talem virum in-
tuentes diverso diversarum partium homines sensu
afficerentur, & vietoriam cupiditate ac spe præoccu-
patam e suis abs te manibus. ereptam esse illi mœ-
rent, nos lætaremur. Quamobrem multo esse conve-
nientius ducimus in tuo nomine Commentarium appa-
rere, qui jam tuus est, propterea quod eorum facto-
rum narrationem explicat, quorum, Aquaviva no-
bilissime, tu quanquam absens, maxima pars fuisti:
multoque majore nos alacritate, atque etiam voluptate,
ad eas res scribendas aggredimur, quas ipsi nos vi-
dimus, quibusque non sine vitæ discrimine interfui-
mus.

DE

DE REBUS
AD VELITRAS GESTIS.
COMMENTARIUS.

BELLUM Italicum Borbonios inter, atque Austriacos conflatum ancipiti jam pridem Marte, variaque, ut fortuna, ita Principum Italiæ spe aut metu ducebatur. Quartum jam annum hærebat ad Italiæ portas Philippus Borbonius Philippi Hispaniarum Regis F. & licet Gallorum auxiliares Copiæ, novisque suæ delectibus auctæ, subacti Allobroges, superatæ Alpes, trajectus Varus, expugnatæ Niceæ Montisque Albani arces maximam illi in Italiæ tandem, Galliamque Cisalpinam erumpendi spem facerent; difficultates supererant tamen, plures etiam quam vellet. Obstabant quippe mari Austriacarum partium fautores Britanni, qui totum classibus Mediterraneum obsederant: commeatus auxiliaque ab Hispaniis demorabantur; ea suis omnia socijs subvehabant. Aditum terra intercludebat adhuc Sardiniae Rex Carolus

A

Emma-

Emmanuel, locis arte, naturaque munitis, & populorum perspecta jam fide fretus, simulque Theresiæ Austriacæ Hungariæ Reginæ auxiliis, cuius in Cisalpina Gallia latum erat imperium: qui Sardiniae Rex, dum suum tutari regnum, regnique fines amplificare studebat, omnem se Italiam tutari prædicabat: eaque de causa magnis præmiis inductus cum Britannorum Rege, Hungariæque Regina, certis apud Vormaciam conditionibus convenerat. Genuensium contra erant animi irritati: namque in eo conventu ablatum illis quasi pro imperio fuerat Finarium, opportunissimum ad Ligusticum mare oppidum: quodque ejus nationis hominum animis altius insederat, videbantur ad injuriam contemptui etiam habiti. Vicinum igitur iam gravem, laterique nimium adhærentem timere, & longinquæ societatis spem, atque arma respectare cœperant, parati, ubi se tempus daret, neque vana sine viribus vis effet, pacificos, & cum cæteris rebus Italiæ publicis communes sensus exuere. At qui pacis consilia exuerat iam omnino, Mutinensium Dux, is erat Franciscus Atestinus.

(quod majores quam consuesset, quamque alere posse videretur copias habendo in rerum novarum suspicionem venerat) denuntiatum minaciter erat, uti aut voluntatem nudaret suam, aut ab armis discederet; & quia recusaverat utrumque, confessim avito imperio spoliatus, domo ejectus, coactusque ad Borbonios confugere futuros vindices dignitatis, Hispaniensi sese liberalitate tuebatur. Hetruria ab utrisque occulte ambita, petebatur a nemine palam, & Lotharingiæ permutatione potissimum secura quietebeat. Veneti armati ad fines, & nullis tamen partibus impliciti prudentis consilii ratione, veterisque imperii auctoritate pacem servabant, eque tuto aliorum certamina & motus taciti spectabant; neque vero non vehementer dolebant ardere Italiam bello, propterea quod suæ in tanta propinquitate incendii, & communi etiam libertati metuerent. Pontifex autem maximus, qui satis se adversus omnes belli impetus religione tutum arbitrabatur, re omnium gravissima, quæque magnam apud populos, Regesque auctoritatem habere semper debet, armatorum nihilominus vim sustinebat

bat inermis; & dum neutri parti nocere se pro sua erga Christianam Rempublicam benevolentia videri volebat, incommodi ab utraque parte plurimum necessario ipse accipiebat. Jam vero Carolum Neapolis, & Siciliæ Regem Philippi Hispaniarum Regis Filium alterum, multa, diversaque solicitant. Exstimulabat enim cum vetus partium odiam, tum recens adversus Britannos ira, quod putabatur illorum impulsu domum revocâsse, quas paternis copiis legiones ad Panarum usque flumen subsidio miserat: videbat ab Austriacis retorqueri identidem oculos ad regnum Neapolitanum, tamquam ad prædam sibi ereptam: consilia eorum, conatusque perspexerat: quid sibi, si (quod in Vormaciensi fœdere sancitum diserte erat) tota Borbonii Italia pellerentur, metuendum esset, cogitabat. Illa etiam cogitanti succurrebant, regni novitas, non satis dum corroborata auctoritas, ambitiosæ Principum mentes, incerti Populorum animi, multoque incertior bellorum eventus. Igitur quid Populi, quid Principes molirentur, attente investigabat. Beneficio ut alii, nonnulli metu, omnes justo sibi lenique Imperio astringerentur,

AD VELITRAS GESTIS. 5

rentur, operam dabat. Præterea Portum Neapolis, eamque totam oram novis propugnaculis, munimentisque succingi, navale instrui, naves refici ædificarique, arma curari, milites exerceri jubebat: singulas ex singulis Provinciis legiones conscribebat, easque veteranis admiscendo tyrones militiæ artibus, laboribusque assuefaciebat: præfecerat iis ex Neapolitana Nobilitate fortuna, & genere principes. Quo pacto res consequebatur duas, ut & Milites in suo Regno paratos, instructosque haberet, & Principum sibi animos militaris honoris specie devinciret. Denique etsi medium Italicis turbationibus agere, atque in pace, ac Regno continere sese constituerat, quæ tamen ad bellum usui forent, iniqua tempora præmeditatus, enixe parabat.

Hic tum erat Italiæ Principum status, is habitus animorum. Interea bellum, uti dictum supra est, ab Austriacis, Borboniisque gerebatur. Quædam utrinque velitationes, aliquot etiam prælia commissa erant. Celebris illa apud Campum Sanctum pugnata concertatione, dubioque adeo exitu

pugnata

6 DE REBUS

pugnata est, ut superiores ex ea utrique sese
discessisse gloriarentur. Porro Austriaci,
auctis post Camposanctense prælium copiis,
& recenti Principis Lobcoviczii Imperio elati
(quod novi semper Ducis adventu militum
animi excitantur) premere acrius Hispanos,
atque audacius insequi cœperunt. Hispano-
rum autem erat exercitus, & eodem
Camposanctensi prælio, & diutinis labori-
bus itineribusque, tum etiam perfugarum
frequentia attenuatus, neque celeriter redin-
tegrari novis delectibus poterat; propterea
quod & temporis oberat angustia, & mare,
unde submitti illis auxilia poterant, a Bri-
tannis arctius custodiebatur. Itaque cum
& propter militum paucitatem prælio con-
tendere periculosem, & incommode effet
propter inopiam cibariorum iis, quibus jam
inveteraverant, locis diutius immorari;
similque periculum illud effet, ne ab Austria-
cis, qui dimidio jam ferme maiores copias
haberent, ipsi circumvenirentur, neve ob-
sessis (quod hostes conabantur) viis com-
meatus, & receptus intercluderetur omnis;
tutius Hispani consilium secuti, castris a
Pisauri

AD VELITRAS GESTIS. 7

Pisauro repente motis, quamquam extremum semper agmen carperent hostes, in columnes tamen, paucis in longo difficulte itinere desideratis, cum omnibus impedimentis in Regnum sese Neapolitanum recuperunt: estque in eo receptu collaudata admodum Comitis Gagii Hispanorum Imperatoris virtus, & scientia rei militaris.

Id ubi Neapolim literis, nuntiisque perlatum est, & jam jamque adesse hostes fama, omnia semper in peius augens, falso nuntiaret, animi hominum pro cuiusque aut ingenio, aut fortuna, varie afficiebantur. Erant (quod in omni civitate, atque in magna præsertim multitudine accidere necesse est) qui odio præsentis status, insita quadam naturæ mobilitate, novis rebus studebant: & qui patrimonio naufragi desperati que spem magnam in rerum perturbatione ponerent, communique mallent, quam proprio casu interire: & qui demum, quod Austriacas olim partes arctius, atque apertius, quam privatum hominem deceat, essent amplexi, & jacere idcirco sibi, ac minus in præsentia valere videbantur, illorum propria

terea regnum summe cuperent reviviscere, a quibus multa sibi, & magnifica pollicebantur. At horum omnium furor, partim populi totius mirifice pro Rege consentientis fide deterritus, partim severiori magistratum diligentia, & novæ inter eos, qui dubiæ fidei habebantur, institutæ quæstionis metu compressus fractusque ad inania vota, atque ad incertissimam spem devolvebatur. Reliqui vero fere omnes, qui aut ministeriis amictiisque regiam attingebant; aut, optimi Regis moribus suavissimis illecti, justissimo ejus imperio delectabantur; aut ab Hispanis oriundi pro sua gente acerrime stabant, parati erant quidvis perpeti ac facere potius, quam Germanorum iterum jugum subire. Nihilo tamen secius metuebant rerum humanarum vicissitudinem, & nonnulli ex iis rei militaris ignari ad belli nomen strepitumque horrescebant, & quæ ipsi sibi temere fingebant pericula, inepte miserabantur. Pars igitur trepidare, pars gaudere, alii nimium credere, timere nimium alii, de Rege, ac Republica quidam, omnes de se cogitare. At Rex, adhibitis summis viris, quibus-
cum

AD VELITRAS GESTIS. 9

cum maximis de rebus communicare consueverat, quid factō opus esset, quærere instituit. Censebat aliquis Austriacos irritari tam alieno tempore non oportere, Hispanis nimium, aperte juvandis; recordabatur ancipitem Martis fortunam; naturam populorum infidam atque mobilem: hinc Siciliam ac Brutios pestis Mamertinæ metu laborare, illinc Vestinos ac Marrucinos hostium imminentium furore urgeri dicebat: certos homines ad defectionem spectare forsitan: qui escere nunc quidem, at commoveri se posse ad belli & fortunæ motum: nihil esse tam minimum, quod negligi in imperio, atque in bello præsertim possit: magnum ubique, maximum intus periculum. Adversus quos casus tam multos, tam varios, tamque interdum repentinus, quæ spes? ubi, belli nervus, pecunia? ubi exercitus? auxilia ab Hispaniis, aut advenire serius, aut prohiberi facile posse: superum inferumque mare esse clausum: mercaturis, fatali hac Regum & Nationum discordia impeditis, fidem concidisse: vectigalia deteriora in dies fieri: ærarium pene exhaustum esse. Quod vero

B

ad

ad exercitum attinet, collectios esse militantum, tyronum turbam, aut deserturos signa, aut etiam aggregaturos sese hostibus, ubi hostes viderint: Hispanos autem Austriacorum multitudine perterritos, tot detrimentis absumptos, tot itineribus defatigatos quietem potius, ac laborum periculorumque levamentum aliquod, quam prælia rursus, & castra spectare: etiam atque etiam prospiciendum esse, ne temere progressis turpis impendeat exitus, neve, dum amicis prodesse volumus, nos pereamus, & ipsi non serventur. Proinde nullam sibi nisi in otio salutem videri, & nisi in eo Rex confilio perseveret, quod constitutum jam cum Britannis habuerit, ut, abstinentia armis, neutram hoc bello in partem inclinet: cunctandum, & rationem interim excogitandam esse aliquam, qua & cedentes Hispanos sublevemus, si possumus, & Austriacos insequentes non offendamus. Contra erat, qui Hispanorum exercitum libentissimis animis accipiendum, & cibariis auxiliisque, omni denique re juvandum esse putaret, nulla Austriacorum habita

AD VELITRAS GESTIS. 11

habita ratione: non utile Regi, non esse honestum Philippi Patris milites pro Patris ejusdem Philippi hostibus, & jam suis, deferere; Austriacorum conatus omnes expectare, ut devictis ejectisque Hispanis, Regem deinde Neapolis, quietis simulatione deceptum, facilius confiant, Italiaque omni potiantur. Eo Vormaciense foedus omne, eo intimam illam cum Sardiniae Rege armorum consiliorumque omnium conjunctionem, tanto impendio quæsitam, pertinere: eodem etiam illud, quod per Britannos unum idemque cum ipsis sentientes, ut supersederetur bello, utque Neapolitana ab Hispano exercitu auxilia avocarentur, tantopere contendent: eodem pertinere, quod dum medium Rex personam diligenter tuebatur, ipsi interea infidias moliri, Neapolitani populi fidem per literas, improbosque homines, convellere nunquam destiterint: modo inimico animo cum exercitu in Regni finibus esse. expectandumne etiam, dum cunctantes, & vetera illa ac pervulgata de ancipiti Martis fortuna, deque populorum natura mobili, perpendentes, opprimamur? Quid tandem,

inquit, veremur? aut cur de populi fide, de militum nostrorum virtute, de copiis, de pecunia denique desperamus? an non hic populus ille idem est, qui, Proregum avaritiam superbiamque nuper pertæsus, Regem cupidissime proprium appetiverit, deinde ejus benignitate captus adamaverit, a quo Rege magnis beneficiis ornatus, tantis commodis auctus fuerit? An non hujus ipsius populi constantia explorata tum maxime est, cum litori, portuique nostro Britannorum classis immineret minitabunda, & seditionis occasionem avida aucupari videretur? Atque illis turbulentissimis diebus nemo in tanta fere multitudine commovit; quin fuere homines, qui, maris cognitione freti, audacter fane, atque animose reciperent Regi, ituros fere ad Britannorum naves, easque incensuros. Quid tu igitur nobis, ut populo credamus, suades? Ego vero non modo non illi credendum, sed summopere ab eo caendum esse dicam fane, si vultis. Sed utrum diligentior cautio est in ejusmodi periculis pertimescendis, si falsa, an in vindicandis, si vera sunt? nam belli appara-

tu, & quiescunt timidiores; & scelerati, si qui sunt, obstinatoque ad facinus animo, cum non timeri sese videant, timere ipsi incipiunt; neque audaciæ suæ locum ibi esse existimant, ubi paratas offenderint ad defendendum vires. At credo de militum nostrorum robore, atque animis dubitamus: Quos qui collectitios appellat, ignorare is mihi videtur, istorum militum magnam partem vigesimo jam stipendio functam esse: denique hos esse eosdem, qui in Africa apud Oranum cum ferocissima Maurorum gente, in Italia apud Butuntos cum hisce eisdem Austriacis congressi superiores discesserint; & qui in Siciliam deinde transgressi Syracusis, & Messana, quæ ab hoc ipso Duce hostium Lobcoviczio præsidio tenebatur, in ditionem acceptis, duo celerrime Regna receperint. Tyrones autem qui sunt, ut in omni exercitu sunt, hi quidem juventutis vi, veterorum exemplo, Ducum imperio, & in officio continebuntur; & si non vetustatis, eamdem certe exercitationis, & roboris opinionem assument: illum vero Exercitum, Gagio Imperatore, & Camposanctensi prælio

lio nobilem, Hispanorum Belgarumque florē, & proximo hoc in Regnum receptu ab hostibus laceratum, num tandem quærere otium, an congregandi iterum cum Austria-
cis occasionem fitre arbitramini? Neque me illa movent, quæ de Mamertina peste, de-
que utroque mari clauso iactantur. Nam Mamertina pestis Comitis Mahonii Legati
diligentia, atque auctoritate, aut extincta
jam fere est, aut ipsa diuturnitate ita relan-
guit, ut infrequentioribus præsidiis com-
primi facile posse. Ut mare autem custo-
ditum, & septum adeo esse concedamus,
nulla ut oratione auxilia, & commeatus eva-
dere possint, quid externa requirimus, cum
domesticis abundemus? An Siciliam, hor-
reum quondam populi Romani, beatissi-
mas Brutiorum Provincias, Campaniam
præterea, Apuliam, Samnium, non fru-
mentum, non omnis generis commeatum,
non equos, arma, milites suoministrare
largiter posse censemus? Nam pecuniæ ad
stipendium satis, mea quidem sententia, est,
ubi vectigalia fide redimantur, fide ac
diligentia administrentur, neque auri pon-
dus

dus in non necessarias res effundatur. Hisce igitur copiis opibusque cum hostis ferox avidus impendeat, & nostris prope in fauibus urgeat, sedentes adhuc, bellandum necne sit, otiose consulimus? Bellum, bellum, inquam, gerendum est, vi vis quam maturime repellenda, ne, quod turpissimum est, fero sapiamus; hostes autem socordiam nostram suam potent occasionem, & ad eorum conatus propulsandos, aut animum nobis, aut vires defuisse suspicentur. Hac oratione inducti ad bellum plerique propendebant; utique Hispaniensis exercitus omni aperte reliuaretur, & Neapolitanæ cum eo copiæ quam primum coniungerentur, decernere videbantur. Sed Rex satis in præsentia habens Hispanos regno commeatuque non prohibere, quod salvis cum Britannorum Rege conditionibus facere poterat, nihil sibi ulterius progrediendum esse existimabat. Nam et si vera esse, quæ dicerentur, videbat, tamen committendum non putabat, ut armis sumptis dici posset turbandæ quietis initium a se fieri. Dicebatur etiam permotus Ducis Montallegrii consilio, qui apud

apud eum rerum usu, & ingenio solertiſſimo, plurimum poterat. Is, uti ferebatur, vel quod natura prudentior effet, vel quod partam in pace auctoritatem imminui, sumque in bello operam minus probari vere-
retur, bellicis propterea confiliis adversabatur
maxime, iisque Regem populumque solici-
tari nolebat.

Dum hæc Neapoli consuluntur, Princeps Lobcoviczius cum Equitatus, & Peditatus parte Comitem Brounium Legatum miserat, qui Hispanos ad Truentum usque amnem persequeretur, & vexaret, atque etiam exploraret, si quid ab Austriaci exercitus propinquitate motus in Vestini, eaque circum loca oriretur. Ipse in agro Piceno iter re-
pellerat, de summa belli admodum sollicitus, atque incertus, quo progrederetur. Namque a principio cogitaverat, pulsis fugatisque Hispanis, in Lunensem agrum descendere, ibique, & Galliam Cisalpinam Etruriamque respicere, unde illi commeatus facile, atque abunde supportaretur omnis, & Genuenses con-
tinere, qui Vormaciensis sœderis injuria incitati
tumescere jam ad bellum videbantur, simulque
præ.

præsto esse ad occurrentum Hispanis, si forte vacuum nacti a Britannis Mare, oram portumque aliquem Ligusticum improviso appellerent. Hispanorum enim auxilia mare jamdiu e Barcinonensi litore spectabant confessim in Italiam, ubi fuisset occasio, avolatura; Britannorum autem classis post navalem ad promontorium Siciense pugnam in Magonis sese portum subduxerat, & diutius ibi morabatur, dum prælio, & longa Maris hyemisque jactatione afflictæ naves, remigesque reficerentur, ac instruerentur. Nunc vero in Neapolitanum Regnum hostibus receptis, Lobcoviczius ex rei commutatione longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea cogitaverat, intelligebat; neque adhuc tamen, quænam hoc allato nuntio Hungariae Reginæ mens esset, quæve deliberatio, satis sciebat; & si Neapolitani Belli fortuna tentanda esset, ut satis firmum, satisque magnum ad eam rem exercitum haberet, magnopere verebatur. Incertus itaque, uti diximus, quo se venteret, in Agro Piceno considerat, expectabatque ancipiti cogitatione distractus, quoad sciret, quidnam Regina, auditio Hispanorum receptu, decerneret, atque

imperaret. At illam Neapolitani Regni invadendi cupiditas invaserat tanta, ut eorum, qui contra in concilio sentirent, opiniones negligentius audirentur, neque prorsus quidquam adversus proficerent socii atque amici Regis Sardiniae obtestationes ; cum ipse amissis locis plurimis munitissimis, patefacto in Imperii sui viscera aditu, saluti jam suæ diffidere inciperet, debitumque sibi ex Vormaciensi fædere Austriacorum subfidium maxime necessario tempore imploraret : non distrahendas vires esse vociferabatur, non bella bellis serenda : cum conjunctis copiis vix satis præsidii esset ad præsentes hostes reprimendos, quid ultiro alios arcesseret ? cum sua retinere vix poset, quid alienis inhiaret ? sese quidem timere detentis Neapolitano Belllo Austriacis, & sedentibus ad minorem Balearem Britannis, ne ipse interea unus Hispanorum & Gallorum impetus haurire, neve cogatur, tantis jam detrimentis acceptis, fortunæ tandem succumbere : id si evenerit, denuntiare antea sese, atque prædicere, non sine maxima ipsius etiam Reginæ pernicie, & forsitan totius Italæ jactura, eventurum. Regina nihilominus in sua sententia perseverat,

rat, eorumque libentius consilio permovetur, qui Neapolim occupandam censem, & facillimi negotii rem esse demonstrant, dissipatis perterritisque Hispanis, quieto atque adeo imparato Rege, at paratissimis (ut sibi ipsi persuadebant) ad defectionem populorum animis: Sardiniae Regem nihil non timendo nimium timere: satis in eo virium esse ad Italiam ex ea parte tutandam, eosque repellendos hostes, quorum magna pars difficultate itinerum, frigorum vi, crebritate præliorum, locorum expugnatione, aut interierit, aut dilapsa iam sit: reliquis vero longe a domo in hostili, & non fructuosa terra, Mari intercluso, bellantibus præsidii parum, periculi nimium superesse. Multum in Germania deperiisse, pace cum Borussiae Rege necessariis magis, quam æquis conditionibus facta: magno in Italia stetisse Sardiniae Regis societatem: ea omnia duobus opulentissimis Regnis acquisitis, compensari facile posse. Erat Romæ Comes Tunius, Episcopus Gurcensis, Reginæ ad Pontificem maximum Legatus. Ipse & rem a principio per literas proposuerat, & proclinatam nunc urgebat vehementissime. Hominem sua sponte

officii ductum necessitate, quod Reginæ Legatus esset, tum etiam præcipuo adversariorum odio incensum, incendebant etiam magis plurimi, qui Romæ Austriacis partibus ad insaniam usque studebant, & nonnulli, qui ad eum ex Regno confluxerant, exules, damnatique. Hi dum a Regina aliquid legatoque expimerent egentes, perditæ, nihil magnopere pensi habebant assentari, mentiri, fallere, jactare amicitias, & clientelas, comminisci seditiones, magna atque incredibilia polliceri, aleæ credulitatem. Hæc tamen omnia, atque uberiora etiam, ut suæ plerumque homines opinioni largius indulgent, ad Reginam Episcopus Gurcensis Viennam perscribebat; & Viennæ credebantur, vel quia facile credimus, enixe quæ volumus, vel quia Comes Tunius, cuius prope in conspectu Neapolitanum regnum erat, melius propterea videbatur posse illius regni statum perspicere. His de causis, quas commemoravi, magno animo, majoreque spe, bellum adversus Neapolis Regem decernitur. Imperatur Lobcoviczio, uti confessim cum exercitu suo in Neapolitanum regnum irumpat. Regni per civitates, ac provincias,

cias, Reginæ Hungariæ nomine conscriptæ literæ disseminantur. Solicitantur veteres atque occulti Austriacarum partium fautores. Hebræorum Mercatorum, qui commercii atque industriæ causa Neapolim vocati erant, expulsio promittitur. Apparebat id populo dari, apud quem illa natio consuevit invidia divitiarum, & Religionis perversitate, offendere. Impunitates, immunitates, tabulæ novæ, præmia, honores ostentabantur. Omnibus modis omnium hominum, atque ordinum fides ingeniaque tentantur. Comes Brounius Legatus, quem a Lobcoviczio missum ad insequendos Hispanos demonstravimus, de bello inferendo certior factus, Truentum celeritur transiicit, quod Flumen Neapolitanum a Pontificio Imperio dividit. Tumultuatur longe lateque; circumiacentes agros hostilem in modum devastat, occupat parva quædam in Vestinis loca; eorum Magistratui panem hordeum, maximeque pecunias imperat: levibus etiam præliis cum Hispanorum Equitum stationibus contendit. Quo quidem tempore res accidit non prætereunda silentio, & qua in ipso expeditionis initio perclitari

clitari hostes potuerunt, quid Neapolitani milites etiam gregarii possent, atque auderent. Namque Neapolitanus quidam inter Hispanos Dracones merens (genus id equitum est, qui in præliis ex equis interdum delisiunt, & pedibus præliantur) cum ab Hungaricis equitibus circumventus esset, non sese hostibus dedit, non animo concidit, sed equo admisso, Scythicoque ense elato in illos irruit audacissime, septem ex iis interfecit, quosdam vulneravit, reliquos conjecit in fugam; interfectorum spolia cum retulisset in castra; atque ad Imperatoris pedes projecisset, admiratus Imperator viri virtutem, ducentos fortissimo militi aureos numerari jussit, quos ille commilitonibus statim suis largitus est, una se facinoris gloria contentum esse dicens, ut non magis invicti, quam magni animi indicium daret. Lobcoviczium interim de bello jam non dubium illa rursus dubitatio sollicitabat: qua potissimum parte in hostium fines duceret agmen. Erant omnino itinera quatuor, quibus itineribus a Pontificis provincia in regnum Neapolitanum perveniri poterat. Tallacotense, & Rheatinum non
admo-

admodum frequentia, & qua ire exercitus, hyeme præsertim, nequaquam poterat; properea quod loca aspera nimium essent, ac montosa. Eorum itaque cogitatio ne suscepta quidem est. Reliqua erant duo, quorum alterum Mare Superum confectatur, & per Potentiaæ fluminis ostia, atque Asculanorum fines in Vestinos dicit, eoque ad insequendos Hispanos Comes Brounius ierat: alterum porro Umbriam attingit, agrumque Romanum discriminat, & per Anagniam, ac Fru-sinonem, in Campaniam illabitur. Hac erumpere in Regnum conabatur Lobcoviczius, & erupisse quondam aiunt Carolum Galliarum Regem illum, qui Ludovici Mauri Mediolanensium Ducis turbulentis, atque ambitiosis consiliis evocatus in Italiam descendit; unde Ludovico exitium, Carolo fuga, Italie omni vastitas, & nunquam interitura externorum bella evenere. Atqui plerique existimant, si adhibita Lobcoviczius celeritate, transducto confestim exercitu, flumen Truentum eodem, quo Comitem Brounium præmiserat, itinere in Vestinos venisset, indeque nactus Apuliae fuisset opima, ac maritima loca, potuisse

potuisse ab eo bellum majori cum sua utilitate, hostiumque damno, administrari. Quæ ges tamen plures recipiebat difficultates. Erat anni tempus durissimum altissima nive. Difficillimæ propter viarum ac locorum a luto atque nive subsidentium angustias æneorum tormentorum, cæterarumque rerum subvectiones. Conflictabatur etiam rei frumentariæ, pabulique inopia, quæ ingravescere indies posse videbatur, si per hostium agros, aut per quos hostis pene vastabundus incescerat, ipse nusquam præparatis commeatibus iter facere cœpisset. Cum vero tota in festinando res consisteret, maximo erat ad confiendi negotii celeritatem impedimento Aterni arx objecta excurrentibus, quam præfidiis ac propugnaculis munitam egregie, modo Hispano etiam exercitu succinctam, & tentare, & relinquere post se, æque periculose erat. Dum autem Reginæ mandata expectat, dum rem frumentariam expedit, atque auxilia e Gallia Cisalpina, auxilia e Germania conveniunt, multum effluxerat temporis. Interea accelerabant, ut sese cum Hispaniensibus conjungerent, Neapolitanæ copiæ; & rei

rei e vestigio gerendæ occasio, in bello præsertim occupanda, prætervolaverat. His rebus permotus Lobcoviczius illam Superi Maris viam relinquit, & cum vernum jam tempus præcipitaret, revocato Comite Brounio, suisque omnibus in unum tandem coactis copiis, via Flaminia per Umbriam, Agrumque Romanum in Campaniam, uti dictum est, constituit irrumpere.

At quibus viribus Neapolitanum regnum profectus sit oppugnatum, statuere difficile est. Pro studio enim partium alii amplificant, alii elevant militum numerum; & cum bella plerumque fama atque opinione constent, ejusmodi rumores, varia in vulgus edendo, adaugere callide ipsi solent Imperatores, quo majorem suis fiduciam, hostibus injiciant metum. Sed viginti millia peditum suis, sex equitum feruntur. Acte debant legionariis collecti ex Transilvania, Croatia, Illyricoque omni, & finitimis regionibus Mileses, quos e suis latibus excitos, ad pædam bellumque in Italiam Austriaci compulerant. Multi etiam capitibus damnati, transfugæque convenerant, quos vitæ veniæque desperatio,

D &

& rapinarum spes, acrius ad arma concitabat. Ex his conflatae centuriæ, quod nullo ordine, nullaque disciplina certa pugnarent, solutæ appellabantur. Erant p:æterea Hungaricorum equitum circiter millia duo, qui libere atque audacter veteri Parthorum more vagari consueverunt; itinera habent infesta, commeatus intercipiunt, loca explorant. Hunc exercitum (quem majorem etiam fama esse nuntiabat) ad invadendum regnum trahebat Lobcoviczius insignis ipse Dux, & primis apud clarissimum Imperatorem Eugenium stipendiis, & rebus in Boemia gestis, & quod ad Italicum bellum tantum atque difficile haud nequidquam missus esse videbatur. Jamque Macerata moverat IV. Nonas Maii, quatriduque viam progressus superatis saltibus, qui Picentes ab Umbris dividunt, atque ad Camertes pertinent, modicis Fulginium itineribus pervenerat. Advolat eo continuo Roma Comes Tunius. Omnia, quæ Lobcoviczio saepius per literas inculcaverat, coram ipse agit multo vehementius. Excitat, hortatur, docet quantopere ad caussam, Reginæque utilitatem, intersit Neapoli festim

festim potiri: expeditionis gloriam commoda-
que amplificat. Id in primis facillimum
factu esse dictitat: per omne enim regnum,
atque in sinu urbis Neapolis, esse ait summæ
potentiæ, magnæque cognationis homines,
qui fremant, præsentemque statum ægre pa-
tiantur, & sese Austriacis cupiant quampri-
mum adjungere: auctorem populis, non ani-
mum, ad defectionem deesse: proinde iret,
atque auderet, nullo negotio opprimi posse
Regem in ancipiti positum discrimine, cum
domestica simul cavere, & externa propul-
sare pericula debeat. Hæc dum in castris cum
Lobcoviczio Tunius agit, animadvertisit Lega-
tos, & plerosque copiarum Præfectos aliena-
tiore esse in Lobcoviczium animo, deque illo
asperius loqui. Hominem esse dicere indi-
lignantem, difficilem, & qui omnia revocet
ad arbitrium suum, nihil de aliorum sententia
agat. Id utrum invidia, ac malevolentia ad-
ducti, quod homines de his libenter detra-
hunt, eminere quos videant altius, an revera,
quod ita esset, dicerent, ac quererentur, am-
biguum cum valde sit, non videtur pro certo
esse ponendum: præsertim cum qui Lobco-

viczio usi sunt perquam familiariter, multa nobis, atque egregia de ejus facilitate morum, ingeniique præstantia retulerint. Sed Comes Tunius Romanam celeriter reversus statim litteras ad Reginam dedit, quæ illi accurate significant, quæcunque ipse de Lobcoviczio, deque aliorum Ducum diffensione, & querelis, apud exercitum cum esset, audierat atque perspexerat. Regina, quod Regni repetendi occasionem corrupti prolatando ac disputando posse videret, severius ab Lobcoviczium scribit, uti bellum iterque maturet; simulque (ut aliquid Legatis etiam daret) Legatorum in concilio sententiarum rationem haberi majorem jubet, neque eorum negligi consilia, qui Austriacas Romæ res curabant; quorum ad bellum Neapolitanum opera ac diligentia, ob loci propinquitatem & notitiam, opportuna admodum esse videbatur. Lobcoviczius hisce mandatis acceptis tripartito copias dividit, ita ut exercitus pars altera ab altera parte bidui via abesset: eo consilio, ut earum regionum hominibus, per quas transfire copias oportebat, spatum daretur ad expediendos commeat-
tus

rus (erant enim eæ circum regiones frequen-
tibus exercituum itineribus magnopere ex-
haustæ, atque attritæ) ac ut ipsæ etiam co-
piæ ejusmodi intervallo dispertitæ faciliori-
bus vecturis, cæterisque necessariis rebus u-
terentur. Tali modo instructo exercitu, &
re frumentaria ordinata, Fulginio Lobcovic-
zius progressus per Spoletanorum Interam-
natium, & Naruiensium fines ad Falerios
Faliscorum pervenit. Castra ibi locat, con-
cilium advocat. Adsunt Legati, primique
Ordines. Adebat Alexander Albanus Cardi-
nalis, qui Roma tum forte venerat, & qui
Sardiniae primum Regis, deinde Hungariæ
Reginæ patrocinio suscepso, Austriacis hac de
causa partibus inserviebat; adebat etiam Co-
mes Tunius Episcopus Gurcensis. Variæ di-
cuntur sententiæ. Disputatur. Cum Legati,
cæterique copiarum Præfecti, qui conventui
intererant, a Lobcoviczio cupidius dissentie-
rent, quam tempus postularet, atque e con-
cilio indignantes consurgerent; comprehendit
illos Alexander Albanus, & magnopere co-
hortatus rogat, dissensionum & controver-
siarum finem faciant, neu privatis simul-
tatibus

tatibus publicam causam perditum eant : eadem agit, atque orat Comes Tunius. Discessum tamen a concilio est, ut tumultuatum potius, quam deliberatum aliquid sit.

Interea, dum hæc ab Austriacis geruntur, Rex Neapolis ea spe lapsus, quod Austria-
cos, aut æquitate permotus sua, aut Sardi-
diniæ Regis periculo in alteram Italiae partem
retractos, nihil quidem contra se in præsen-
tia ausuros esse arbitrabatur, consilio omni
quietis & cunctationis abjecto, hostibus quam
maturime occurtere instituit. Itaque, non-
dum hyeme confecta, duas ex Hetruria
sua legiones arcessit : reliquas ex hybernis
deduci, armari, supplerique, & convenire
statim jubet ; quasdam continenter præmit-
tit, quæ ipsa sui adventus fama hostem in-
terim demorentur, si per causam insequendi
Hispanos eruptionem in regnum Theatem
versus facere contendant ; quod collectis
junctisque ratibus ad efficiendos in Truento
pontes, & præmissis nonnullis Hungaricis
equitibus, conari identidem minabantur.
Ipse equitatu studet ; frumentum, milites,
pecu-

AD VELITRAS GESTIS. 31

pecuniam imperat. Imperata libentissimis animis Neapolitani faciunt, atque hoc etiam majori diligentia, quod summopere cupiebant removere ab se infidelitatis suspicionem, quam fidelissimæ civitati, temere multa Austriaci jactando conflaverant. Portum Neapolis novis jam, ut diximus, extructis propugnaculis, ne quid a mari hostibus patret, & dispositis praesidiis, machinisque muralibus communire festinabat. Praeterea naves bellicas duas, quinqueremes quatuor, totidemque biremes, & magnum actuarium numerum expediri jubet, quæ pro Caietæ litore portuque in statione sint, & auxilia exercitui, commeatusque, si opus fuerit, subvehant. Dat prudentissimis hominibus negotium, ut absente se rempublicam suscipiant atque administrent; idque Michaeli imprimis regio maritimarum rerum Praefecto commendat; ad quem non tam propter viri dignitatem, quam propter egregiam in moderando populo facilitatem, totius urbani imperii summam respicere Rex voluerat. Cum vero dubiæ fidei insimulati plures in vinculis haberentur, & tali in tempore

pore lenienda potius, quam exagitanda populi vis videretur, solvi eos extemplo, liberosque abire jussit. Quo facto magnam a populo, cæterisque ordinibus, gratiam iniit; improbosque ipsos, tantæ mansuetudinis admiratione obstupefactos, repressit ab omni conatu novorum consiliorum. Ipse ad hostem proficiisci constituerat, magnam regium nomen in bello vim habere existimans; eoque, & hostes terrori, & suos incitari, & Ducum minui controversias, intelligebat: simul, si quid durius domi, forisve accidisset, tutiorem multo inter armatos, atque apud suum exercitum, fore sibi locum videbat. Accendebatur etiam Philippi Fratris exemplo, qui iisdem temporibus in Taurinis magno fortique animo cum Rege exercitissimo gerebat bellum; & dicebatur per eosdem dies a Philippo Patre, militarium facinorum cupidissimo Rege, incitatus per literas ad bellicam fortunam, propriamque Borbonii generis laudem. Igitur domi rebus constitutis, atque omnibus ad profectiōnem comparatis, civitatis primoribus convocatis, Rex sese ad hostem iturum, &

Reginam interea cum liberis Caietæ quietiori in loco futuram pronuntiat. Tum vero hoc auditio procumbunt Regi ad pedes Neapolitanæ civitatis principes ; & multis precibus orant, atque obsecrant ; si ipse abesse cogitur Reipublicæ caussa, Reginam quoque discedere ab ipsis ne patiatur : maximo hanc rem Neapolitanis hominibus non dolori tantum, sed etiam dedecori fore, cum videri possit aliquid Neapoli subesse, quod cavendum Reginæ vitandumque fuerit. Enimvero Rex negat conjugis suæ, quæ grāvida sit, valetudinem pati, ut gravius etiam fatigetur imperii occupationibus, iisque rerum incertis, quæ turbata pace in magna facilius multitudine accidere possint : bono essent animo, neve ad injuriam interpretarentur facta, quæ aliā omnino, justaque de causa fierent. De eorum autem fide eo se minus dubitare dicit, quo magis perspicuam ipsorum erga se voluntatem videat ; & videre ipsi possint, nullum sese pro eorum incolmitate periculum recusare. Hortatur denique, quando de ipsis non male meruerit, suum ut honorem ab hostibus defē-

E dant,

dant, & necessaria conferre ne graventur ad justissimum bellum, quod non intulerit ipse, sed propulset illatum. Evidem quo mea me dignitas, & vestra salus vocat, abeo, inquit; at quæcunque acciderit fortuna, utinam, cives, saluti vestrae consulere possim; dignitati meæ certe consulam. Ad hunc orationis exitum flentibus omnibus, qui aderant, cum conjugè & liberis discedit Rex. Discedentem lacrymis votisque prosequitur infinita hominum multitudo, quæ subitæ profectionis nuntio commota (emergebat enim tum maxime dubiis in rebus erga mitissimum Regem populi amor) jam ad Regiæ domus fores convenierat, & longo perpetuoque agmine suburbium usque, foras, viasque omnes oppleverat, Regis discessum, suam mœrens solitudinem. At regni principes, quibus major a dignitate metus erat, aut spes, eandem plerique cum Rege fortunam adire parati, in belli illum labores ac pericula comitati sunt.

Neapoli ad diem IV. Kalendas Aprilis profectus Capuam eodem die venit. Postridie Regina legionis Italicae, & legionis Helveticæ excubitorum parte, & quinquaginta

ginta custodibus corporis stipata Caietam cum liberis concedit: Rex Vulturenum amnem non longe a Venafro ponte transgressus, quem ipse pontem jampridem e lapide extriu ad ornatum commodumque regionis jussferat, Venafrum altero a Capua die pervenit. Apenninum inde superare instituit, qua id jugum, cuius dorso tota Italia dividitur, a Campaniae finibus in Vestinos excutrit, & cum Apulia continens est ab ea parte, quæ spectat in orientem solem. Loca erant ardua, aspera, præruptis rupibus confragosa, ipsoque anni tempore horridiora, & vere incipiente plurimæ cœlo nives decidebant, quæ veteribus cumulatæ iter impediabant usque adeo, ut quamvis discussa nive glacieque, incedere tamen sine casu, aut prolapso aliqua miles non posset, & per præcipites sæpe, lubricasque altitudines pro volverentur jumenta cum oneribus, intollerandaque frigorùm vi vexarentur homines; & exanimarentur etiam aliquot. Tantis in difficultatibus nihil tam militibus faciebat animum, quam Regis exemplum, quem eadem a cœlo, locique asperitate

perpeti, eosdemque alaci vultu excipere videbant labores, ad quorum patientiam assiduo ipse venatu obduruerat, & regio animo pericula omnia minora ducebat. Maxime igitur difficulti via per Rivi Nigri, Montisque Vallonii saltus ad Castellum Sangri proficiscitur. Oppidum est opportuno loco situm, nomenque a flumine habet, quod prope oppidum fertur; cui quidem oppido Rex non ita pridem civitatis nomen & jura dedit, ut dominæ loci familiæ vetustissimæ Carraciolæ gratificaretur; utque perpetuo constaret, non invitum ipsum ibi Regem manasse. Sed Rex partem jam copiarum præmiserat per latissimam, ut in montibus, planitiem (quinque enim millia passuum in longitudinem patens, a mensura nomen accepit) iisque imperat, ut, adventante hoste, Hispanis celeriter subsidio irent: ipse cum reliquis copiis, modico intervallo, suis Hispanisque auxilio futurus subsequebatur. Sed cum hostium impetus languescere videretur, atque ejusmodi languoris causa ignoraretur adhuc, Rex ad Castellum Sangri subsistere interea loci constituit, hæc spectans: Si

Austriaci

AD VELITRAS GESTIS. 37

Austriaci a Piceno sese in Vestinos effundebant, ipse, ut, Hispanorum exercitu statim coniuncto, validior, hostibus occurreret, ibique decertaret, ubi facilius coercere ipsos propter locorum iniquitatem posset, eademque ratione equitatum ipsorum, quo multum valebant, ad rem gerendam inutilem efficeret: si regionis natura, oppositaque Aterni arce, & duorum exercituum coniunctione deterriti, tenerent sese, neque progredi auderent, tum ut ipse quoque sedens, itinera hostium circumspectaret, quæque apud ipsos gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore, & pro re, caperet. Interim certos homines circum finitima loca miserat, qui de re frumentaria providerent, vecturasque civitatibus describerent, curarentque, ut facile & continenter necessaria ad Exercitum comportarentur. Quicquid etiam Truentum Lyrimque amnes interjacet, atque Asculanorum & Fregellanorum fines attingit, id omne præsidiis occupaverat, & maxime quacunque penetraturus hostis videbatur; atque ita militum manus per præsidia disposuerat, ut colligi, & signo dato convenire in unum, extemplo

templo possent. Hæc apud Regem belli ratio erat. At Romæ Trojanus Aquaviva Cardinalis, Hispaniarum Neapolisque Regum ad Pontificem maximum Legatus, cum bellum in vicinia arderet, & plurima, ad bellum quæ pertinerent, inter Austriacarum partium fautores in urbe agitarentur, impigne omnia prudenterque attendebat. Tantum autem poterat consilio, gratia, auctoritate, diligentia, opibus, nihil ut Austriaci Duces in castris, nihil Romæ Legati molirentur, quod ipsi lateret in tempore. Per hujus igitur viri litteras Regi renuntiatur, Lobcoviczio esse in animo, deposito his de causis, quæ supra demonstratae sunt, invadendorum Vestinorum consilio, bellum in Cassinatem transferre, indeque commodiore itinere Neapolim petere maxima cum spe, quam vani etiam rumores alant, fore, ut per occasionem, & propinquitatem exercitus sui Campania omnis, ipsaque arx, & caput regni Neapolis, ad rebellandum confurgat; qua in rerum perturbatione, inclinantibus nonnullis ad Austriacum nomen, novasque res, valde illum confidere probat sibi potiundi regni occasionem

casionem dari posse. Hisce Rex cognitis rebus, copias omnes suas a Vestinis iter avertere, atque in Cassinate contrahi, eoque Hispanorum etiam exercitum per Celanensem, Soranumque agrum contendere jubet: ipse a Castello Sangri Idibus Aprilis profectus in Campaniam regreditur; & cum Venafti propter rationem belli aliquot dies esset commoratus, eodem fere tempore, quo sese a Piceno Lobcoviczius commoverat, & jam per Umbriam suas copias transducere cœperat, ipse ad Sangermanum Cassinatis agri oppidum, & Marci quondam Varronis doctissimi hominis villam, pervenit. Quo cum in oppido Rex esset, Hispaniensis ac Neapolitani exercitus Ductores primos, qui eodem venerant, consulere de bello cœpit; eique consilio interfuit etiam Mutinensium Dux constanti erga Borbonios fide clarus; neque abfuit Montallegrius, quem auctoritatem apud Regem habere diximus, & qui ex gravi morbo in itinere suscepit, tum primum convaluerat. Erant nonnullorum sententiae, qui Regem ad regni fines opperiri Austriacos arbitrabantur; nam Cassinatem saltum custodiri ob

ob loci angustias facilius posse aiebant, & melius domesticis cōpiis rei frumentariæ ali exercitum, quam aut in aliena terra quæfisit, aut longe comportatis: populares autem, si quid intestini motus timeatur, vel nihil moturos Regis præsentia coercitos, vel acrius etiam pugnaturos pro patria in conspectu suorum. At Gagius, de quo supra diximus, Hispanorum Imperator, non expectandum esse dicebat, dum hostium irruptione domestica quies obturbaretur, & populares, quo-cunque animo essent, irritarentur agrorum populatione, cæterisque belli cladibus: quam longissime a finibus submovendum esse hostem, turbarum & seditionum spe appropinquantem: neque de commeatibus desperandum, quorum eo majorem indies copiam affutaram, quot magis integræ a belli vastitate provinciarum opes fuerint: hostes ipsos multum animorum, atque audaciæ demissuros, cum videant exercitum nostrum non modo non cedere eorum adventu, sed etiam propius accedere; fortiores enim videri semper, qui provocant: tantum esse militum, tantum in militibus virtutis, ut non quærendis la-

tebris

AD VELITRAS GESTIS. 41

tebris saltibusque, sed apertis viribus, atque acie, dimicari possit: postremo Regis dignitati consulendum, cui quidem magis ad gloriam conducere videatur obviam hostibus ire, quam domi sedendo eorum impetus excipere. Gagii oratiq; momenti habuit plurimum ad persuadendum, & propter auctoritatem viri militari favore, longoque tot bellorum usu partam, & quia utilior Regi, atque honorificentior visa est; plerisque etiam, ut in bello, ferociora placebant. His agitatis rebus, continuo Rex a Sangermano discedit, justoque itinere Arpinum, atque inde Verulas, mox Anagniam pervenit. Anagnia Ernicorum in Latio oppidum est editiore in colle positum. Subjecta oppido planities est satis magna, quam undique montes cingunt. Castra ibi Rex facit pulcherrimo, aptissimoque ad copias explicandas loco; atque ibi primum cum Neapolitanō exercitu Hispaniensis conjungitur, unaque bellum administrari cœptum est. Erant Hispaniensis exercitus legiones peditum undecim, equitum turmæ tres, magis robore, quam numero præstantes, quippe quas admodum extenuaverant itinera,

F

prælia-

præliaque, & perfugarum frequentia. Erant præterea quingenti ferme excellenti virtute sagittarii equites regii, hisque adjecti erant tercentum, quos custodiæ suæ causa Mutinensium Dux habere instituerat, & lecta Hungaricorum equitum ala, qui ad Hispanos superioribus annis transfugerant. Hispaniensi equitatui præerat Atrisci Dux, qui manu promptus, feroxque habebatur. Præcedebant agmen Montani pedites ferentarii, audax ad procursiones genus, & nihil minus, quam hostem mortemque metuens. Neapolitanum exercitum duodeviginti peditum legiones, equitum turmæ quinque confiebant, si provinciales legiones quinque modo conscriptas excipias, veteranæ omnes, expeditionibus, atque altero jam Italico bello exercitatæ, earumque plerasque omnes Regi filio Hispaniarum Rex concesserat. Hujus exercitus imperium permisum erat Castropiniani Duci, quem e Gallica legatione arcessitum propter bellicam laudem suis Rex copiis jampridem præfecerat. Erant etiam machinæ campestres, tormentaque omnis generis, quorum magnam partem,

tem, summa adhibita celeritate, adduxerat in castra Comes Gàzola Præfector Fabrum Regis Neapolis, & qui inter arma, studia-que versatus, singularis erat propter Mathe- matices notitiam in re militari præstantiæ. Coniunctis copiis, lustrato exercitu, congiari- que militibus dato, tanta exarsit alacritas, studiumque pugnandi, ut cum Rex equo circumvehheretur castra, læti omnes ad aspec- tum Regis conclamarent, expectari diutius non eportere, quin ad hostes iretur; utque ad hostes ducerentur, magnis crebrisque vo- cibus peterent. Rex, postquam suos tam egregie animatos cognovit, postridie ejus diei Anagnia præfector in Labicanum agrum ve- nit, castraque ad Valmontonium, veteris Labici vestigiis insigne oppidum, locat. Quatriduum ibi moratur, dum cibaria ad exercitum subvehuntur, quibus non satis provisum esse dicebatur. Interea jubet, ne- cessariis tantum retentis, reliqua impedimen- ta dimitti, quo milites ad præliandum ex- peditiores occurrant hostibus. Statuerat e- nim hostes adoriri, & militum alacritate in- citatus, & quod illos impari numero etiam

negligentius agere sciret. Id si ea esset certitate factum, quæ multum in bellis potest, opinio fuit, mari Austriacos exclusos, omnibus circa regionibus partim exinanitis, partim ab Hispaniensi, & Neapolitano exercitu præoccupatis, frumenti pabulique inopia compulsos, aut iniquo & tempore & loco decertaturos fuisse, aut sese unde venerant recepturos. Cujus tantæ rei occasio pulcherrima corrupta est paucorum dierum mora, quibus diebus ad Valmontonium moratur Rex cibariorum causa. Tam parvo saepe tempore, tantæ in bello commutationes fiunt. At Lobcoviczius, quem ad Falerios Faliscorum concilium advocasse supra ostendimus, de Regis consilio conjectura judicans, & de itinere certior factus, omissa omni disputatione, maturandum sibi existimavit; & maritimis Romanisque commeatibus timens, magnis Romam versus itineribus contendere cœpit. Iisdem diebus præmiserat Rex cum parte copiarum Atrisci Ducem, qui Tiberim, cæteraque ad urbem loca exploraret, frumentum pabulumque omne, ne cui hostibus usui esset, aut aveheret, aut corrumperet,

rumperet, atque omnem alendi exercitus, & longius progrediendi, quantum posset, facultatem hostibus eriperet. Præmittit etiam, explorandi causa, Præneste Morillii Comitem Sanctacrucium draconum Terraconensis turmæ Præfectum, omni virum & virtutis & nobilitatis laude præstantem. Hoc vero magis Lobcoviczius properare, ut cum exercitu quam primum ad urbem esset, ne Roma, unde illi omnium rerum spes, marique ac flumine prohiberetur, neve horrea, quæ ad Eretum constituerat, occuparet hostis, aut perderet. Itaque Vogthernum Instructorem exercitus cum expedita Illyricorum peditum, atque equitum Hungaricorum manu misit, qui frumento, pabuloque, atque horreis consuleret, antecursores hostium reprimeret, pontem ad transducendas copias in Tyberi efficeret: ipse cum exercitu statim subsequitur. Qua re cognita Atrisci Dux paulatim ad Regem sese recipere cœpit, cum plus Austriacis terroris, quam damni, intulisset. Lobcoviczius, omnibus copiis Tyberim tranductis, ad Eretum pervenit, castraque ibi idoneo loco ponit. Ereti paucos

paucos dies dum Lobcoviczius moratur, allevandorum militum caussa, quos continens iter defatigaverat, plures Roma omnis generis atque ordinis homines confluxerant in castra, propinquitate exercitus, & novitate rei invitati. Alii studio partium, alii bellorum inscitia depravati, communi etiam vitio naturæ, cui nova quæque potissimum arrident, in maximam cujuscunque rei admirationem rapiebantur. Nonnulli ex barbaricis vestibus, immanique verborum sono, militum vires atque animum aestimabant. Omnes denique numerum copiarum, ordinem, robur mirari, laudare; nullum esse, dicere, nedum Neapolitanum exercitum, qui tantæ tamque invictæ multitudinis aspectum modo ferre possit. Horum admiratione, atque vocibus, mirifica accessit militibus, Centurionibusque, & cæteris copiarum Præfectis, opinio victoria, & nostrorum contemptus, sic ut paucis diebus sese Neapolitani futuros jactarent; atque Austriacarum partium aliqui Romæ, quasi debellatum jam fore, de belli præmiis cogitarent. Ipse Lobcoviczius, qui spei magis causam, quam spem ipsam attenderet, confirmatione

firmatior tamen indies, atque alacrior videbatur, vel præsentium adulatione sublatus, vel ne aliquid militum fiduciæ non ita lætus Imperatoris vultus detraheret. Instructo igitur, & confirmato exercitu, recensitoque copiarum numero, ab Eretō progressus, trajectoque Aniene, binis castris ad oppidum venit, quod C. Marii septies Consulis suburbanum fuisse aiunt. Rex, comparata tandem re frumentaria, a Valmontonio cum omni Exercitu profectus est eo, quo (diximus, animo, ut suburbana præoccuparet, atque hostes, si ferret occasio, adoriretur: cumque millia passuum Iquatuor fere processisset, nuntiatum est ei non longe Austriacos abesse, fierique posse, ut in itinere dimicaretur. Id ne accideret, magnopere sibi præcavendum esse Rex existimabat; namque periculose ducebat inter sylvas, atque intercisos vallibus colles, objicere prælio milites itinere, jejunio, imbre confectos. Acciderat enim repentinum imbris incommodum. Tormenta etiam ad prælium necessaria neque facile convectari, deterrima & lutulenta via, neque recte administrari per impeditos sepibusque ob-

septos

septos campos poterant. Ergo subitum, pro tempore & loco, consilium capit; retorque-ri agmen a Tusculano, quo iter direxerat, Velitrasque occupari jubet. Velitris occupatis, tumultuose confidet exercitus magis, ut temporis angustia, quam ut rei militaris ra-
tio postulabat. Erat enim persuasum non manendi animo castra ibi fieri, sed ut ali-
qua militibus quies daretur; omnesque pro-
fectionis postridie signum expectabant; ne-
que de Tusculano spem cogitationemque ab-
jecerant. Interim Lobcoviczius ad urbem,
salutandi Pontificis caussa, compluribus Tri-
bunis militum, primisque ordinibus comita-
tus, Romam ingreditur, tota undique ad ad-
ventum ejus effusa civitate. Certe multitu-
dinis favore, & cupiditate visendi Imperato-
rem fama jam, & praesenti expeditione cla-
rum, celebratus adeo fuit ejus in urbem in-
troitus, ut nihil ei ad triumphum illo die,
praeter victoriam, desuisse videretur. At ille
nihil rerum vanis occupatus ad exercitum
eodem die rediit; motisque a Mariano Ca-
stris, omnique hostibus suburbano exclusis
ad Aricinum nemus processit; & validam
manum

manum ante misit, quæ loci naturam propter interjecti nemoris latebras difficilem cognosceret, & qua in regione hostes versarentur, quodve iter cogitarent, exploraret. Eadem qui cognosceret, atque exploraret, præmissus ad Rege fuerat, cum peditum atque equitum parte, Joannes Ferriera castrorum Præfectus. Hic cum hostium exploratores in ipso nemore atque itinere offendisset, paucis emissis jaculis, & nonnullis utrinque vulneratis interfectisque, maturius sese ad Regem in castra recepit; eodem omnino tempore, quo jam pyrochitrophorum centuriæ, stationesque exercitus omnes accelerabant, ut cedentibus auxilio succurrerent. Postero die Rex draconum alam, & delectorum peditum manum expeditam esse in armis jubet ad Tusculanum (& Tusculanum jam occupaverant Auctriaci) eamque regionem omnem explorandam. Ecce autem, dum haec ab Rege administrantur, repente in supercilio montis, qui Velitris, castrisque Regis imminebat, apparere hostes incipiunt, horribilemque e superioribus locis speciem præbebant, longe lateque armis a Sole col-

lucentibus, atque instructo agmine descendentes. Rex improviso hostium adventu nihil permotus, productis omnibus copiis, equitatu, & peditatu idoneis locis collocato, militibus Ducibusque ad virtutem & fidem incitatis, quid hostes consilii caperent, forti magnoque expectabat animo. Lobcoviczius proprius summo e monte conspicatus Regis copias, inviasque convalles, quæ inter suum, atque exercitum Regis intererant, perterritus tum demum difficultate rei, nihil existimabat committendum temere. Itaque tenebat sese. Cumque uterque utriusque fuisse ex exercitus in conspectu sub armis continenter a prima luce prope ad meridiem; primi Austriaci, abjecto, ut yidebatur, rem prælio decernendi consilio, montem, quem insederant, præsidio, aggeribus, machinisque munire cœperunt; qui mons inter duorum exercituum castra medio spatio eminebat. Rex, ubi videt per Lobcoviczium stare, quominus pugna decertetur, castra & ipse communire instituit, quæ aberant a castris hostium circiter millia passuum quatuor. Castra autem hostium a lœvo la-

AD VELITRAS GESTIS. 51

tere negligenter posita videbantur, dissipato
potius, quam descripto per Aricini nemoris
altus exercitu: In dextro oppidum Lanu-
vinum versus majorem equitatus partem Lob-
coviczius collocaverat, quo facilius in agros
excursiones ficeret, pabulatores intercipe-
ret, & commeatibus, si posset, a mari
Neapolique regios intercluderet: ipse in
oppido Nemorensi Prætorium constitue-
rat.

Erant interea Italæ totius animi, atque
oculi in utrumque intenti exercitum: neque
enim majoribus unquam copiis, majorique
partium studio, Neapolitanum regnum op-
pugnatum defensumque esse constabat: alii-
que alio trahebantur homines, ut cogitarent
quid Carolo Regi, quid Austriacis, quid
Neapolitanis, quid porro Italæ omni accide-
ret. Verum tanto discriminis, quod exerci-
tuum propinquitate admaturari videbatur, re-
pugnabat natura loci, & eorum consilium,
qui summæ rei præerant; innataque etiam
mortalibus trepidatio, qui quo propius ad
supremum rerum suarum certamen accesser-
rint, eo longius a tanto fortunæ periculo ab-

horrere animo videntur. Namque Rex, ne hostium castris succederet, impediebatur editioribus locis a Lobcovizio præoccupatis, Aricinique nemoris angustia: ne autem Lobcoviczius in Regis castra irrumperet, prohibebatur vallium altitudine, majoreque Regis exercitu, quem etiam a machinis campestribus, tormentisque omnibus, multo esse paratiorem explorando cognoverat. Et locus, ut ad prælium committendum difficilis, ita erat opportunus utriusque ad commeatus parandos; atque a copia cibariorum dimicandi irrepserat negligentia. Roma Lobcovicchio, & mare, omnia subministrabant; nihil Regi deerat, cum Neapolim post se, & Campaniæ haberet uberrimam illam oram. Regem præterea domestica aliqua seditione revocatum propediem iri confidebat Lobcoviczius, regios item milites, ut provinciales, & modo conscriptos, periculorum metu, & militaris disciplinæ tedio, dilapsuros. Neque meliora Lobcovicchio futura esse sperabat Rex, cum apud ipsos Austriacarum partium homines ille offendreret cunctatione, seditionis consiliis adversaria maxime; cum de Sardiniae Rege, deque Gallia

Gallia Cisalpina, duriora indies nuntiarentur ; cum pestilens in palustribus agri Romani locis Sextilis mensis instaret, qui Austriacum potissimum exercitum e saluberrimis Germaniae regionibus valetudine tentaret atque consumeret. Iis uterque de causis, commutata belli ratione, prælio abstinere velle videbatur, atque expectare beneficium temporis, quo alter ad alterum opprimendum ute-
retur.

Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum videtur notitiam afferre aliquam Veliterni oppidi, atque agri, in quo & sua Rex castra habebat, & eas uterque exercitus res gessit, quas conscribendas suscepimus. Ipsum est oppidum in colle præcelso, atque edito ; utrinque convalles sunt difficiles, viti-
bus tamen, atque oleis convestitæ omnes pulcherrime. Summam occupat oppidi partem conversam ad Aquilonem Curia, pauloque infra Curiam Minoritarum Cœnobium est, quod ipso semirutorum murorum oppidi ambitu cingitur ab ea parte, quæ spectat inter occasum solis, & septemtriones. Totum autem oppidum multis transversis distinguitur

viiis, sed una præsertim paulo latiore, ac perpetua, quæ a porta incipit, quæ Neapolitana appellatur, in eamque desinit, quam Romanam vocant. Propter hanc viam quatuor sunt plateæ, earumque maxima non longe a Romana porta distat. In ea & fons est ornatissimus, qui, aqua ab Aricino usque Nemore ducta, ubertim sane fluit, & domus est Ginettiæ gentis, in qua ipse diversabatur Rex. Additi domui horti sunt, per quos patet ab una parte aditus ad viam Syrmonetam versus; isque aditus, interjecta convalle dirempitus, lapideo rursus ponte hortis adjungitur; pontique erat militum præsidium impositum. In altera hortorum parte, quæ item alteri, qua Valmontonium itur, viæ, ponte adjungebatur tignis atque aggere extemplo constrato, cohortes erant duæ excubitorum legionis Belgicæ. Iplorum autem e regione hortorum, Romanæque portæ, sub tumulo, cui Capucinorum insidet Cœnobium, constituti erant sagittarii equites regii, & custodes corporis Mutinensium Ducis; tormentorum præterea, machinarumque omnium bellicarum sedes. Dextrum Regis castrorum cor-

nu,

nu, quod Artemisio (sic enim nominant) monti succedebat, legiones obtinebant excubitorum Hispaniensis, atque Italica, validissimum regiae militiae robur: finistrum autem Neapolitanæ portæ, muro, ipsique oppido conjunctum, equitatus ferme omnis tenebat, & veterana Hibernicorum manus, Belgarumque excubitorum cohortes quatuor, quæ in prima fronte constitutæ erant. Cæteræ copiæ dextro, sinistroque latere, medioque agmine opportune interjectæ omnem undique locum ita compleverant, ut regiis castris oppidum contineretur; oppidi autem situ castra munitentur. Quæ ad Velitras regio est, inæqualis, atque intercisa foveis, ea non equitatui quidem, sed peditatui maxime idonea erat. Non multo longius a Capuccinorum Cœnobio septemtrionem versus continuatio est quædam montium, quorum alter altero editior assurgit, eorumque editissimus, qui ipse est Artemisius, cum Aricino Nemore continens est; pulcherrimumque habet, & late patentem in omnem circa regionem prospectum. Qua vero ab Velitris longe millia passuum duo ejusmodi monitum series assurgere incipit,

duo

duo sunt, quantum jaculum adjici potest, ad dexteram viæ, quæ Romana dicitur, paulo depressores montes, quorum alter vergit in castra hostium, & appellatur Spina, alter vero proprius Velitras est, eumque hostes primo insedisse diximus. Hoc igitur Austriaci monte occupato, quem occupare nostri neglexerant, vel propter loci distantiam, vel propter subitam, quam cogitabant, profectionem, aliasve ob causas, quas commemorari non est necesse, illum illi e vestigio una fronte contra Regis castra communivere, dispositis aliquot tormentis, præsidioque hominum mille imposito. Huic præsidio, munitionique præerat Pistaluccius. Austriaci, ut erat e monte despectus in castra Regis, atque oppidum, cum facile copiarum nostrarum motus omnes conatusque observarent, nihil in tanta propinquitate apud illos inexploratum nihil apud nos tutum erat. Atque etiam frequentes siebant excursiones, in quibus erat illis, uti loco superioribus, melior semper pugnandi conditio; stationes autem excubiæque nostræ quotidie peragabantur ictu telorum, quæ illi de

de munitione e tormentis identidem conjiciebant. Simul nostris magis ac magis indies castris appropinquabant, & domum quandam propter viam Romanam quingentos non longe a Velitris passus, tumulumque occupaverant, stationeque inde Montanorum penditum dejecta, ingentem jam in spem venerant, ita posse nos paulatim coarctare, ut v. 1 loco excedere cogeremur magno cum periculo tam propinquis hostibus, tamque subito instantibus, vel, si perstaremus, & afflarentur milites aquæ in maximis caloribus inopia, quod fontem, quem supra memoravimus, illi averterant, & perpetuis vigiliis misere conficerentur, quod esset nostris propter imminentem jam hostem continuo fere sub armis excubandum; quæ res & perfugas vulgo augeret, & morbos; ipsi autem ulterius semper progrederentur, haberentque maximas a loco superiore ad exercitum regiom aut fatigandum, aut etiam pellen- dum opportunitates: idque futurum glorians apud suos Lobcoviczius dixerat, Romanque prescripserat. Quibus in difficultatibus cum versaretur Rex, consilia ini-

bat, quemadmodum illos loco tam opportuno depelleret, ac, ne ulteriora tentarent, reprimeret. Hæc deliberanti accidere visa est facultas rei bene gerendæ. Namque animadversum est, eam montium seriem, de qua paulo ante diximus, monti, qui a Pistaluccio tenebatur, impendentem, esse nudatam omni præsidio; vel quod situm valde utilem minime cognoverint hostes; vel quod male parati ab omni genere tormentorum tantum loci opere complecti non potuerint. Illud etiam per exploratores cognitum est, montem ipsum a reliquo Lobcoviczii exercitu abesse nimium; adeo ut invadi prius posset, quam Lobcoviczius auxilium submitteret, aut etiam sentiret. His cognitis, datum totius rei negotium Gagio est, cuius etiam fuisse consilium fertur. Gagius, exquisito per venatores quosdam itinere, & delectis ad hominum millibus quatuor, quorum pars omnibus hostes viis circumveniret, eorumque munitioni succederet; pars montium seriem illam peteret, quæ hostium præsidio impendebat; multa nocte silentio e castris egressus est, cum omnem interim exercitum ad omnes

casus

AD VELITRAS GESTIS. 59

casus sub armis vigilare jussisset. At hostes, occupata, uti supra demonstratum est, propter viam Romanam domo, directaque, hoc successu feroceſ lаtique nostros contemnebant, atque obruti vino, cuius magnam ibi copiam nacti fuerant, cujusque est gens avidissima, custodias obibant negligentius. Nostri autem, cum, albente jam cœlo, in summum jugum, locaque iniqua, virtute summa enixi essent, tam subito a fronte, a tergo, atque ab omnibus partibus, eminus cominusque provolaverunt, ut hostibus ad arma capienda, telaque e tormentis explodenda, tempus defuerit. Plures primo concursu in ipsis tentoriis ita, uti erant, jacentes ac semisomnes imperfecti aut capti sunt; reliqui, dum præcipiti fuga densiores sylvas petunt, aut ad suos se recipere conantur, a regiis circumventi, qui omnibus occurrabant itineribus, projectis armis, dediderunt sese. Unus etiam, qui fortissime resistebat, Tripsius Tribunus militum legionis Pallavicinæ, debilitato tamen vulneribus, & contrucidato corpore captus est, quem paucis post diebus apud nos mortuum honorifice efferti curavimus, admirati

virtutem, cui necessario irascebamus. Ipse Pistaluccius subito in domo oppressus, quam pridie expugnaverat, non se ex manibus irrumpentium militum eripere potuit. Omni Gagius hostium capto deletoque præsidio, quinque ablatis æneis tormentis, potitus & monte, pro quo certatum erat, & omnibus, quæ monti impendebant, jugis: tum denique stationes exercitus promoveri, equitesque a parte oppidi Lanuvini circumfundere sese, & procedere jussit; atque ea fuit nostrorum celeritas, ut, antequam fere duo tresve e prælio elapsi rem Lobcoviczio gestam renuntiarent, Lobcoviczius ipse omnia supericra loca nostrorum armatorum multitudine completa respiceret. Quare incertus & perturbatus, quo occurreret, auxiliumque ferret, quidque in quaque parte opus esset, vix cognoscere subito aut constituere dicitur potuisse. Jamque regii, ingenti ubique illato terrore, Austriacorum castris appropinquare videbantur; et Comes Marianus Præfectus Fabrūm Regis Hispaniarum, quippe qui montem occupaverat, quem appellari Spinam, inque hostium castra propius vergere diximus, tanquam

AD VELITRAS GESTIS. 61

tanquam e loco editiore impressionem jam fracturus cernebatur. Tum vero turbatis Austriaci ordinibus totis trepidare castris, & concursare cœperunt. Calones autem, lixæ, puerique, diversi dissipatique in omnes partes fugiebant; & mulieres, quarum erant in castris ex consuetudine Germanorum, magnus numerus, loca omnia lamentatione & fletu complebant. Nonnulli etiam cum impedimentis ad urbem usque Romam continent; impetu procurrerunt; & Romæ quidem trepidatum, oclusæque subitæ irruptionis metu portæ sunt: cum motis semel nimium in terrorem animis, & fama rem, ut solet, augente, jam fugientium, jam insequentium pulverem videre sibi aliqui viderentur. Atqui potuisse eo die totum Lobcoviczii exercitum deleri, ne ipsi quidem Austriaci negant, si Hispani Neapolitanique institissent perterritis, atque ad fugam spectantibus, oblataque ejus diei occasione usi fuissent. Sed nostri Duces, sive ipsi infidias veriti, locorumque angustias, quod saltus vallesque intercedebant, sive quod fixum jam apud regem & constitutum erat summam rerum in nullum dari discrimen, consecuti

consecuti id, quod animo potissimum proposuerant, receptui repente cani jusserunt. At milites præter opinionem revocati ægrius recipiebant seſe, cum ad invadendos hostes, tantulo ſpatio interjecto, exardescerent, ipsumque Ducum imperium carpebant in colloquiis, quo imperio celerem præſentemque victoriam interpellari dicebant. Hostes porro, inopinato nostrorum receptu facultatem nacti colligendi ſeſe, Spinatum ſubito, unde profugabant, montem recuperârunt, atque operosa munitione circumvallârunt. Hunc nostri montem a Comite Mariano occupatum jam, nescio qua de cauſa, jussi erant deferere; tametsi teneri is propter loci opportunitatem omnium maxime oportere videretur. Neque enim hoc etiam a nostris obfesso monte, qui hostium caſtris tam ex propinquo imminebat, conſistendi ſpatium illis fuifſet. Postero die, cum excelsiora etiam cæteraque amissa loca recuperare, eruptione facta, tentâſſent, magno a nostris cum detrimento repulsi ſunt. Lobcoviczius hac ſpe dejectus, & periculo coactus, ne ſuus exercitus, nostris munitionibus præſidiisque ſubjectus, tormentorum

torum vi vexaretur, castra paululum a lævo latere reduxit ac contraxit, ipsumque prætorium longius ab oppido Nemorensi in Cynthiaum post Trivæ lacum removit. Rex montem, qui a Pistaluccio tenebatur, atque occupata etiam Artemisii montis juga, tribus insideri stationibus, & munitionibus firmari jussit; advectisque deinceps a Caieta majoribus tormentis, ollisque incendiariis, offendari hostium castra, munitionemque Spinæ monti impositam labefactare imperavit; ei-que negotio Comitem Gazolam præfecit, qui adhibitis quingentis operariis, atque ipse ad opus excubans, celeriter, quod imperatum erat, facere instituit. Imperavit præterea Rex Syrmonetam oppidum, quo in oppido saucii deponerentur, tormentis atque opere communiri, & Privernatem tractum continuis observari custodiis, ne infesto excursionibus itinere Neapolitano durior esset commeatum subvectio. Et sane omnium rerum copia terra marique a Neapoli, atque a portu Antiate, in castra ad Velitras comportabatur. Aquæ autem inopiæ, qua nos illi, interrupto fonte, in extremas compelli angustias credi-

crediderant, occurrebatur, puteis subfossis, atque aquæ venis ubique diligenter exquisitis. Ita nostri satis tuto, ut videbatur, loco, atque ad omnia opportuno, consederant.

Per idem fere tempus scripserat Lobcoviczius ad Præfectum Britannicæ Classis, quæ ad Insulas, quæ sunt contra Massiliam, stationem obtinere consueverat, aliquot a classe Naves abductas circumagi Caietam ac Neapolim versus juberet. Item Comitem Soroum in Vestinos ac Marrucinos miserat, qui partem, quam illi attribuerat copiarum, in eorum fines introduceret, eo consilio, ut tentato pluribus locis regno regiæ vires distinrentur; simul sperans populos, navium atque copiarum adventu vel perterritos, vel incitatos, labi ad seditionem facilius posse. Quæ seditionis spes, toties licet irrita, Austriacorum tamen animos detinebat adhuc. Et visæ quidem ex continenti naves, quæ Cumanum litus legebant, inanem potius terroris speciem, quam tumultus causam præbuere. Erant enim a militibus, quos in terram ad turbandum ejicere oportenteret, imparatae omnino,

no, atque omnem illam oram præsidiis diligenter adservatam, egregieque propugnaculis munitam offenderant. Magdonelius præterea Legatus missus eo ab Rege hac de cauſa omnes earum motus speculabatur, attenteque videbat, nequid ab ea parte regnum detrimenti caperet. Neapoli vero quieta omnia & tranquilla erant. Neque enim ullus unquam populo acceptior Rex, neque Regi obsequentior populus, qui quo cupidius ad defctionem solicitari videbatur, eo impensis suam Regi fidem præstare, omnibusque illum domi forisque rebus juvare studebat. Tanta est moderati lenisque imperi⁹ vis. Interim Comes Sorous in Vestinos ac Marrucinos progressus Theatem occupare conatus erat; atque Amiternum, Interamnumque, & quosdam ignobiliores vicos, Reginæ Hungariæ imperio minis pollicitationibusque adjunxerat, ipsamque Amiterni arcem ad dediti⁹ pellicere properabat, volitans in tota provincia lætus, ac prædabundus. Sed ne hæc illi diutina esset lætatio, primum quidem montani pedites effecerant non amplius quinquaginta, iisque valetudinarii, qui præclarej il-

lum ab Theate rejecerant; & deinde Varga castrorum Præfектus, qui cum ducentis equitibus, & militibus aliquot Aterni præfidio deductis, impetum ejus retardaverat; & Dux Laviavillaeus militaris animi vir, qui Neapolitano equitatui præerat, & qui cum satis valida equitum peditumque manu, jussu Regis, eo a Veliternis Castris venerat, ne illius prævinciæ malum, neglectum si videretur, longius facili semper ad pejora exemplo manaret. Atque hic omnem subito adveniens provinciam pacavit, compluribus interfectis, reliquis pulsis, fugatisque hostibus, & nonnullis popularibus in vincula conjectis, qui in Reginæ Hungariæ verba celerius juraverant, quam ut coacti viderentur. Aliqui dum sibi ex conscientia timent, aufugerant, in hisque Episcopus Interamnensis, qui fatuo quodam, atque alieno a sanctitate muneris animo, aperite nimium contrarias Regi partes fovisse dicebatur.

Lobcoviczius erat interim vehementer perturbatus, quod multa ac diversa cum esset expertus, nulla res successerat; & de concitandis populis, deque commeatibus

tibus intercludendis, & prohibenda omnino no aquatione, spem se fefellisse cognoverat. Profligato etiam Pistaluccii præsidio, & locis amissis editioribus, tantam esse rerum factam conversionem videbat, ut qui premere nostros arctius de loco superiore cœperant, ipsi modo nostrorum tormentorum telis misere premerentur. Ipse autem Lobcoviczius, insolens male audiendi, valde angebatur, quod sua culpa & negligentia damnum illud Austriae illatum esse nonnulli dicerent; propterea quod & non satis firmo præsidio locum illum a Pistaluccio teneri jussisset, & laboranti auxilium non submisisset in tempore, & juga summa Artemisii montis indefensa reliquisset; suam insuper cunctationem omnibus jam irrisui esse ex ipsius rei judicio suspicabatur. Qui enim magno nostrorum contemptu, magna que celerrime potiundi regni expectatione venerat, is, triginta millium ab urbe Roma itinere vix confecto, circa unum modo montem tamdiu, tamque longe a Regno hærebatur. His de causis, & quod de Rege Sardiniae, deque Gallia Cisalpina gravior indies metus instabat, conandum sibi aliquod Lob-

coviczius existimavit, quo & detrimentum sarciret acceptum, & sibi tandem in regnum aditum patefaceret, & denique expeditionis suæ jam senescentis famam vindicaret.

Erat, si vera tacere nolumus, nostrorum castrorum lævum latus neque ita diligenter positum, neque munitum satis, neque etiam custoditum, ut rei militaris ratio, & tam propinquus hostis postulabat. Nam equitatus explicare se tam intercisis & angustis in locis non poterat; quique aliqua peditum manu contineri debuerat, continebat ipse Hibernicorum manum. Quæ quidem manus inter oppidi muros, atque equitum turmas collocata ad rem gerendam efficiebatur inutilis. Fanum autem Mariæ, quam Hortensem appellant, quod unum esse poterat sinistro lateri propugnaculum ante ipsa castra substructum, sepius nostri munitionibus neglexerant. Accessus enim hostes ad hanc partem non putabant, tam longo ab eorum castris, tamque difficili itinere, & impedito, si accessissent, receptu: atque ita sane videbatur. Omnis igitur illius exercitus partis salus in paucorum mili-

militum custodia requiescebat, qui noctu ad ipsum sese Fanum recipiebant, ibique excubabant, ut, his oppressis, facilis esse hostibus posset brevis atque inopinatus ad castra aditus, ut accidit. Ipse erat locus opportunitus insidiis propter convalles, quæ vitibus, uti demonstratum est, frondosisque arboribus convestitæ quamlibet militum manum occultare poterant. Atque hoc sinistri lateris vitium in omnium oculos incurrebat; & ut deprehendi etiam posset, hæc forte acciderant. Primum, quod per eos dies Comiti Sevio Legato per indicem falson unciatum erat, bifariam partitis copiis adesse hostem, ut sinistrum nostri exercitus latus invaderet, quo inani licet rumore admoniti non defuerunt, qui quod non contigerat, facile tamen contingere posse animadverterent, & dicerent; tum etiam, quod Hungaricorum Equitum Signifer quidam non ita pridem captus ab nostris cum esset, palam dixerat, se esse cum undequadraginta equitibus missum protegendi Comitis Brounij Legati causa, qui castra Regis ab ea parte exploratum una cum militari Architecto venerat. Quæ res etsi non levem nostris

nostris suspicionem inferre debuerint, & sermonibus omnium ferebantur, vicit tamen aut fortuna, quæ vel apertissimis in rebus prudentissimorum interdum hominum mentes obcœcat, ut dominetur ipsa; aut eorum sententia, qui eam castrorum partem, tanto ab hostibus intervallo disjuncta quod erat, sauis munitam, atque illis inaccessam arbitrabantur. Itaque quicquid illic munitionis desiderabatur, neglectum fuit. Accesserat huc, quod explorandi diligentia imminuta quodammodo videbatur, & diuturnitate ipsa, quæ plerumque remittit animos, & perpetua militum defatigatione, qui laborem aquandi ad quotidiana opera addebant; neque ejusmodi diligentia necessaria admodum existimabatur, cum item propter aquæ inopiam a prima luce ad occasum usque solis ducenti ferme dracones ad fontem excubarent, qui Paganica dicitur, quique a lævo castrorum nostrorum latere tria circiter millia passuum aberat, atque unde observari facile poterant viæ, per quas Cynthianum itur. Hæc omnia plane nota erant Lobcoviczio delata per exploratores, perque

AD VELITRAS GESTIS. 71

que trans fugas, & per quosdam sui exercitus minores Duces, qui captivi cum aliquot apud nos dies habiti essent indiligentius, data fide dimissi erant, & fortasse etiam per nonnullos oppidanos, qui sive odii, sive quæstus gratia omnia illi nostra indicabant. Lobcoviczius, his cognitis rebus, & consilio cum paucis primorum Ducum, ne res efferretur, communicato; lævam Regis castrorum partem, oppidum, atque ipsam propterea, in qua Rex diversatur, domum patere docet insidiis, & repentinæ incursioni, Quæ ipse certis nuntiis atque auctoribus compererit, ostendit. Tentanda etiam a dextra Regis parte Artemisii montis juga, atque uno eodemque tempore in nostras munitiones irrumpendum esse demonstrat, quo facilius incauti, duplice terrore distracti, opprimamur: audendum esse; omnia fore audentibus proclivia; unum sese pro Imperatoris persona monere, orare eos pro gravitate negotii, ut quod fortuna consilium comprobare videatur, ipsi fide ac diligentia adjuvent; sciantque in ejus diei eventu omnium laborum finem, victoriæque spem, positam

positam esse. Probatur res ; tametsi primo dissenserit Comes Brounius, cuius supra mentionem fecimus, summi homo ingenii, & bellicas omnes a pueritia artes edoctus, qui neque satis virium ad tanta molienda suppetere, neque occultissime ad Regis castra iri, neque illinc recipi, præsentientibus regiis, sine maximo detramento posse dicebat ; multoque commodius occupari posse arbitrabatur munitiones Regis, & montium culmina, si omnes in id unum copiæ incumberent. Post ipse quoque dedit Brounius manus aut obsequio erga reliquos, aut quod in asperis audacissimum quodque confilium optimum videtur. Igitur omnium, qui aderant, consensu, totius rei ratio, & tempus constituitur.

Pridie illius diei, qui fuit dies ad III. Idus Sextiles, tam audacis incœpti memoria celeberrimus, animadversum est a nostris speculatoribus partem quandam hostium copiarum ab dextro ipsorum cornu paulatim se movere, & progredi mare versus. Quod fieri ab iis commeatus causa nostri suspicabantur. Jamdudum enim ad ostia Tyberina aliquot Britannicæ classis na-

ves constiterant, ut hanc forte suspicionem augerent. Sed Lobcoviczius longe alio spectans latissimam pluribus, atque inter se connexis stationibus regionem complexus erat, ne quis ad nos index erumperet, neu Brounii Comitis iter dignosceretur. Qui una cum Novato Marchione consilii participe, silentio, prima nocte progressus est, militibus ipsis, quo ducerentur, ignari, quorum delectorum equitum ac peditum erat numerus millium sex. Cum omni circa prospectu tenebris ac vineis adempto clam pervenisset ad fontem, qui juxta Mariæ Hortensis Fanum in ima convalle est, necessario agmen subsistere jussit, dum equitatum expectat, qui aliam, ut eo perveniret, ingressus viam ignorantia loci longiore circuitu deflexerat; quod accidit incommode. Lux enim jam appetens opportunitatem illis, tumultum nostris deminuebat. Nuntiatur etiam Brounio aufugisse militem. Quo ille nuntio vehementer permotus Novatum, nonnullosque adhibet militum Tribunos, & quid agendum sit celeriter consulit; nam verisimile erat, tame si non accidit (neque enim hic uspiam transfuga apparuit) comperto nostros per transfugam adventu hostium, in

armis e vestigio futuros, in signemque ipsis illaturos cladem, quam imparatis nostris inferre illi cogitabant. Cum Novatus pedem referri, aliique alia censerent, neque satis quicquam, ut in subito casu, expedirent; tum Brounius, qui tantum incepsum tam parvo momento everti nollet, atque ardore quodam militari incitatus; Pergamus, inquit, jacta esto alea: simul omnem militibus rem aperuit; eosque praemii ac pollicitationibus cohortatus, cum jam advenisset equitatus, & luceret jam fere, signum dat irruptionis. Accessere hostes Hlico trifariam divisis copiis: facile vigiles, castorumque custodes obtuncant, quod eos adorti essent occupatos in equis contra militarem disciplinam inexplorato curandis. Statim inde in nostrum lævum latus ab omni parte impetum faciunt. Nostri, vix cognita vigilum cæde, continent hostium impetu, & rei novitate ac magnitudine perterriti perturbatique, passim cæduntur, passim fugantur. At Grimaus Barcinonensis, qui Reginæ Neapolitanæ draconum turmæ præerat, non amplius quinquaginta ex terrore & fuga dracones colligit. His imperat, ut ad pedes desiliant; tentent extrema: excurrat interim aliquis,

qui

qui Hibernicorum manui denuntiet, ut cele-
riter subsidio advolet. Sed cum a fronte
subire Austriaci non intermitterent, atque
ab omnibus partibus circumfunderentur, &
jacula acciderent creberrima; non imperio
intumultu, non virtuti in multitudine ho-
stium locus esset; illi ipsi quinquaginta, qui
amplius semihora, compluribus illorum vul-
neratis, atque imperfectis, audacissime repug-
nassent, pelluntur tandem; cum præsertim
nullum aliud subsidium Hibernicorum ma-
nus submisisset, quam militum provincia-
lium centu*iam*, quæ neque paucos illos dra-
cones laborantes suo adventu confirmare
potuit, neque ipsa hostium impetum tulit.
Hac interim a quinquaginta draconibus in-
terjecta mora, equitum quidem turmæ reci-
pere se ad lœvam Romanæ viæ festinanter
adeo cœperunt, ut plures, equis relictis, pe-
dibus profugerent. Unus omnium ab hosti-
bus circumdatus restitit Marsilius Senensis
Hierosolymitani Ordinis Eques, qui quadam
occupata casa cum quadraginta equitibus,
qui & ipsi, amissis equis, pedibus præliaban-
tur, tantum animi fortitudine profecit, ut
suæ turmæ pecuniam publicam, Præfecti-

que militare omne instrumentum servaret. Hibernicorum autem manus adversus hostes constitit pro oppidi porta Neapolitana, quam qui in statione ibi erant, inconsulto occluserant. Eodem tempore cohortes quatuor Belgarum excubitorum, quæ in prima lævi lateris fronte castra habebant, cum tumultuatio equitatus receptu, flexuofisque tramitis bus impeditæ, ad Hibernicorum subsidium adniti non potuissent, in oppidum per dirutos muros ab ea se parte insinuârunt, in qua paulo infra Curiam Minoritarum esse Cœnobium demonstravimus. Ita Hibernicorum manus omni auxilio destituta, cum neque in oppidum intrare occlusa porta, neque per latera se recipere, circumventa atque oppressa a multitudine hostium, posset, ferme omnis fortissime pugnans imperfecta est. Ibi Magdonelius Tribunus militum, atque ejusdem manus Centuriones undecim, aliquique complures minores Duces occiduntur, qui partam Camposanctensi prælio, & vetustate militiae, bellicam laudem, hoc honestissimo mortis genere cumulârunt. Dum vero nostri Neapolitanam portam defendere, conferto illi agmine irrumpere conantur, eodem

AD VELITRAS GESTIS. 77

vestigio temporis Rex a Marchione primum Villafuertio castrorum Praefecto de repentina hostium incursione certior factus est. Nam Decurio custodum corporis aut periculum non praesenserat, aut in tanta re Regem, credo, interpellare verebatur. Rex confestim gladio succinctus, prosequentibus purpuratis nonnullis, & custodibus corporis stipatus, qui ad cubiculum ejus excubabant, postico egreditur domo. Cumque ab ea parte, qua Valmontonium itur per adjacentes domui hortos, quinquaginta vix passus pedibus progressus esset, equum nactus, sagittarios primum equites regios prætervehitur; iisque ad sui defensionem jam exardescitibus, clare, ut nemo non exaudiret, Recordamini, inquit, vestri Regis, vestræque pristinæ virtutis; & nequid durius accidat, diligenter providete. Mox ad Capuccinorum tumulum evadit; eoque illum convenient Muinenium Dux, & Galliarum Regis Legatus, de quorum salute maxime solitus Rex videbatur. Ad dextrum inde cornu profectus, atque in medio Hispaniensium excubitorum legione consistens, quid ubique opus sit, forti atque erecto animo circumspicit, atque imperat, nullum eo die

die scientissimi Imperatoris officium prætermittens. At hostes, Hibernorum manu deleta, dissipato equitatu, equis suffosis, & captis plurimis, sinistrique cornu tentoriis omnibus direptis, atque incensis, impetu facto portam effringunt, custodibus nequidquam obnitentibus, & Nicolao in primis Sanseverinate Bisiniani Principis fratre nobilissimo, qui dum fugientes milites alios increpat, alios manu prehendit, & consistere jubet, plurimis ipse vulneribus concisus jacuit, & pro occiso relictus est. Illi, effracta porta, captisque militaribus signis novem, quæ ibi congesta raptim in unum repererant, tripartito iterum copias dividunt, quarum dextra pars in illam se viam immisit, quæ ad Ginnettiæ gentis domum pertinet; sinistra ad Curiam Septemtrionem versus contendere cœpit; per latiorem autem, ac perpetuam illam viam, qua totum oppidum distinguimus, media acies processit. Tali instructo agmine, & malleolis, quos secum ad Velitras incendendas tulerant, in proxima quaque versum tecta coniectis, magna strage, majore tumultu, oppidum invadunt. Oppidanorum multitudo, insolens belli, abdita

ta in penetrabilibus, aut ingenti terrore perculsa obstupescit, aut quem esse illum putat ultimum patriæ suarumque fortunarum diem, misera detestatur. Discurrunt illi ubique cum ferro, & facibus, obvios omnes armatos atque inermes occidunt. Scrutantur domos, nulloque discrimine nostrorum, atque oppidanorum, bona diripiunt. Qui ex nostris forte in domibus erant, & prius intra parietes versari hostes viderant, quam venisse cognoverant, ad unum omnes, aut trucidantur, aut capiuntur. Ardens podagræ doloribus Comes Marianus consurgere de lecto statim jubetur, atque in equum illatus abducitur. Atrisci Dux ex semiustulata ac diruta domo vix elapsus ad sagittarios equites regios, quorum erat Praefectus, equo citato contendit. Et jam majorem oppidi partem ignis, atque hostis, cætera omnia tumultus ac terror compleverat; adeo ut nemo esset tam fortis, quin tanta rerum perturbatione moveretur, cum præsertim, qui timorem plerumque consequitur, vanus deleti exercitus rumor percrebesceret. His tantis malis hæc fuere subsidio, quominus extrema accidèrent; quod nostri tametsi a fortuna deserí vi-
debantur,

debantur, animum omnino tamen non dimittebant: illi autem effusi in rapinas magis de praeda quam de reliqua victoria cogitabant. Gagius cum primo manè vigilias circumiret, & tum forte ad Virzianam manum, quæ in medio exercitus collocata erat, pervenisset, cognito lævi lateris tumultus, clamari primo ad arma, deinde Virtzianam ipsam manum illuc celeiter subsidio jubet accurrere. Ipse fore id, quod accidit, suspicatus, ut a dextero etiam latere Artemisii montis juga munitionesque hostes tentarent, eo properat, satis in Castropiniani Duce praefidii esse existimans ad defensionem oppidi. Austriaci ubi jam suos in nostrorum castorum lævum latus, ipsumque oppidum irupisse ex incendiorum sumis cognoverunt, quod tempus inter eos irrumpendi etiam ab altera parte convenerat, statim cum audacissimorum peditum millibus tribus bifariam distributis montem occupant editissimum illum, quem cum Aricino Nemore continentem esse supra docuimus, & qui in statione ibi erant, montanos pedites facile inopinantes deturbant. His deturbatis eadem vi alteram, atque inde tertiam stationem adoruntur,

riuntur, quarum milites communicato vi-
tissim terrore, & disiectis ordinibus, regredi
cœperunt. Cum jam haud multum abeſſet,
quin nostris illi munitionibus potirentur,
resque hoc etiam in loco ad extremum de-
ducta casum videretur ; Gagius veteranam
legionem, quæ a Corona nomen accepit,
& Campanam legionem provincialem, co-
hortesque alias nonnullas, eo statim occur-
rere, & auxilium ferre jufſit. Tum vero
atrox oritur prælium. Fit magna utrinque
cædes. Ipſe, qui toti negotio præterat, Dux
hostium Andreasius vulneratur ; aliqui ex
nostris, aliqui ex hostibus comprehendun-
tur ; ſuos quisque milites hortatur, atque ex-
citat : unum illud eſſe tempus, quo maxime
contendi oporteat : nostri, niſi rem obtinue-
rint, de omni ſalute desperant : illi, ſi noſtras
occupaverint munitiones, ſe omnino, viciſſe
existimant. Hic cognosci potuit, quantum ad
incitandos milites, eorum, qui præſunt, va-
leat exemplum. Nam Campanæ legionis mi-
litæ modo conſcripti, primum quidem deter-
riti hostium multitudine, qui acrius de ſupe-
riore loco instabant, ipsiusque loci iniquita-
te, quæ maxima erat, & quo enī vix quis-
quam ſine armis, ſineque ulla dimicacione

L

poſſet,

posset, paulum cessere, parumque absuit, quin ordines perturbarentur. Postea cum ad Tribunum militum Ariciæ Principem, & Centuriones, suosque alias Duces, ora convertissent, qui omnes, gravibus licet debilitati vulneribus, acerrime pugnabant; horum ipsi exemplo eresti jacula exceperunt, immiseruntque fortissime. Idem cum veterana legio Tribuno militum Alphonso Savallio & ipso vulnerato faceret, ne a tyronibus virtute vinceretur, hostium paulisper impetus tardatus est. At Rex, qui singula ex propinquo attendebat diligenter, cum suos premi animadvertisset, Joannem Paciæcum opportunissime misit, qui cum legionis, quæ Reginæ Hispaniensis appellatur, cohortibus duabus inclinantes restitueret; eodemque tempore Gagius una ex parte Macedonicam legionem, quæ veterem eo die Macedonum gloriam æmulata est, unaque Parmensis manus centurias aliquot procurre; ex altera vero Castellanam manum, quam Hispaniensium excubitorum cohortes sequebantur, signa inferre jussit. Quo facto tantus hostibus terror injectus est, quod circumveniri sibi videbantur, ut complures armis projectis sese per rupes præcipitarent, atque ita allisis ad saxa membris interirent: reliqui

liqui vero omnes pedem, qua possent ratione, referrent; desperatis præsertim subsidiis, quæ submittere illis Lobcoviczius nequaquam erat judicaverat. Nostri autem, Macedonica potissimum legio, & Parmensis manus centuriaz, plus tertia hostium parte imperfecta, tam audacter insecuti sunt fugientes, ut omnia iugula Artemisii montis citissime recuperaverint, quæ illi suorum passim constrata cadaveribus reliquerant. Quæ dum illic geruntur, Castropiniani Dux, qui oppido defendendo præserat, comperto Regem, cuius magnoperè periculo commovebatur; exiisse jam ad dextrum cornu, ut quæ ibi opus essent, administraret cum Gagnio; ipse cohortes Belgarum excubitorum quatuor, quos a Minoritarum Cœnobii parte sese in oppidum insinuasse ante dimicamus, adversus hostes eodem subeuntes ire jubet. Huc evocat Virtzianam manum a Gagno jam submissam initio tumultus, atque Helvetiorum excubitorum partem. Reliquas Belgarum excubitorum cohortes duas Placido Sangrio Legato imperat, uti a Ginettæ domus hortis in oppidum deductas mediæ ingruentium hostium aciei opponat. Harum partem, atque una Flandrorum manum, quæ in proximo erat, & campestres machinas duas

Facardo castrorum præfecto adtribuit. Cum his mandat, uti eam teneat viam, quæ ad Ginettiam pertinet domum, & qua etiam hostes progrediebantur, Sagittariorum equitum regiorum alam subsidiariam in maxima oppidi platea instruit. Sic nostris quoque copiis tripartito divisis, tribus locis concurritur. Minoritarum Cœnobium, Curiam, omnemque illam oppidi partem summam ad Aquilonem conversam, obtinere hostes conabantur, & succedebant insolenter. Attamen a nostris, qui catervatim per compita, ut a viris fortibus in extrema spe salutis pugnari debet, acriter pugnabant, loco tandem pelluntur, & multis utrinque imperfectis, ex iis autem captis centuriis integris duabus, pedem coguntur referre. Eandem ab altera parte fortunam iitulere, quos Ginettiam petentes domum urgebat Facardus, & consistere nusquam patiebatur. Sed longe vehementissime in latiore oppidi via ad medium aciem laborabatur. Namque hostium pars domos ingressa e fenestris ac tectis jacula in nostros conjiciebat, suosque reliquos per viam audacter progradientes, & cædem facientes maximam, protegebat; cumque nostris nocerent plurimum, quod nullum e fenestris jaculum frustra mitteretur,

teretur, noceri autem ipsis, qui a muris aedificiorum defendebantur, vix posset, eo jam ventum erat, ut triginta non amplius passus a maxima oppidi platea hostes abeissent. Quorum audacia, præliique angustiis, permoti ipsi Belgæ excubitores, etsi nullam dabant fugæ suspicionem, lente procedebant tamen. Eo tum advenit Comes Bofortius Legatus, qui in eadem Belgarum excubitorum legione ordinem ducebat, singularis animi vir. Hic videns imminere hostem, suosque ægre procedere; Quid cunctamini, inquit, commilitones, aut quod tempus probandæ virtutis vestræ expectatis? hic dies maxime nostrum nomen illustrabit. Hæc elocutus, districto gladio præcurrit ante omnes. Sequuntur hunc redintegratis animis milites, centurionesque. Ipse adhortans, &c pugnans Bofortius graviter in adversum pectus jaculo vulneratur. Non tamen desistit, quoad jam semianimes per manus tractus, extra aciem refertur. Tum vero tanti viri casu irritati Belgæ excubitores in hostes ardentissime irrumpunt; nonnulli, allatis securibus, domorum portas exscindunt, atque omnes ibi repugnantes interficiunt. Mutatur belli fortuna. Illi qui in spem potiundi oppidi certissimam venerant, fugantur

fugantur a nostris, qui cessisse videbantur. Capitur Novatus antea oppressus, quam nihil tale suspicari posset; & qui diutius tum moratur in domo, quæ Mutinensium Ducis, habitandi causa, erat attributa, fugam non sentit suorum. At Brounius, qui agmen cogebat, neque in oppidum intraverat adhuc, ubi captum Novatum, cedentes suos, nostros inse- quentes videt, receptui confessim cecinit, maxime, ut dicebatur, timens, ne a latere circumveniretur; cum præsertim Lobcoviczius, qui idoneum nactus locum omnia speculabatur, non sibi submittendis subsidiis nudanda castra, atque exercitus fortunas omnes devocandas in dubium, existimaverat. Simul videbantur subsidia, quæ ille, inclinata jam re, submisisset, implicata præcipiti suorum receptum tumultum potius, quam præsidium allatura cedentibus. Receptis Velitris, Castropiniani Dux ad custodiendam in præsentia oppidi portam Neapolitanam cum iis copiis, quæ in eam partem ex tribus viis, repulsis hostibus, confluxerant, & cum machinis campestribus duabus, & præterea nostris Hungaricis equitibus circiter centum, Lessium castrorum præfectum reliquit: ipse ad dextrum cornu

AD VELITRAS GESTIS. 87

profectus de rebus gestis certiorem facit Regem. Rex, qui uno eodemque tempore & a montanis munitionibus, & ab oppido fugatos hostes cognoverat, imperat Castro-
piniani Duci, si recte, atque exercitus com-
modo, fieri possit, recipientem se Brounium
adortiatur: descendat interim Gagius ab Ar-
temisio monte, atque irrumpat in castra ho-
stium, quæ imparata fere a militibus esse con-
stabat. Sed controversia illata de itinere, quo
maxime hostem, sicuti Rex imperaverat, per-
sequi placeret, & nostros ad insequendos tar-
davit, & quietiorem illis receptum dedit. Ne-
que enim satis erant nota nostris loca tam
multis transversisque tramitibus divisa, neque
oppidanorum ad ea commonstranda fidelis
opera videbatur: & multa in utramque par-
tem disputabantur, cum aliis vestigiis hostium
insistendum, aliis breviore itinere occurren-
dum putaret. At Vallis hermosæ Comes, qui
omnia eo die Ducis ac militis officia præsti-
terat, & mirifica tum ulciscendi hostes cupi-
ditate flagrabat; fidenter, sane, ac libere,
Quid inquit, consultando tempus conterimus?
Hostes impune in conspectu nostro elabi non
est ferendum; manu opus est, & celeritate.

Simul

Simul se itineris ducem profitetur (omnem
enim circa regionem, adjutore usus Ambrosio
Hurlierio præsentis ingenii homine, & Bor-
boniæ draconum turmæ Propræfecto, quod
est in administrando bello præcipuum, accu-
rate cognoverat) sese ait ab ea parte, qua pons
est, qui appellatur Mela, prope oppidum
Lanuvium copias adducturum, ubi & equites
nostræ manus possint conserere, & hostes cir-
cumventi a latore, atque omni ad Cynthia-
num intercluso itinere, præsentes insignis au-
daciæ pœnas luant. Hæc vicit sententia. Sed
ipsa jam disputatio multum extraxerat tem-
poris, atque aliquid etiam moræ addide-
rant Helvetiorum excubitorum cohortes,
dum arcessuntur, dum veniunt; eo quidem
consilio arcessitæ, ut majori peditum nu-
mero septus equitatus ex angustiis tutius
emegeret, atque in agro Lanuvino locum
nanciseretur æquum atque apertum. Tan-
dem procedere nostri incipiunt, eodem itine-
ris Duce, qui fuerat auctor sententiæ. Sed jam
effugerant hostes; quod ubi rescivit Rex, in-
tercludi illos receptu posse desperans, & mi-
litum labori parcendum existimans, quod
valde eo die defatigati fuerunt, Castropinia-
ni

ni Duce, Gagiumque, ulterius progredi vetat, & copias reducere jubet in castra. Sic cum prima luce prælium cœpisset, hora diei fere nona resederant omnia ab tumultu, & in sua se utriusque castra receperant: regii quidem feroces, atque alacres, quod cum omnium iudicio oppressi ac deleti pene viderentur, animum tamen non despondissent, & collectis viribus terga hostes subito vertere coegissent, magna que eorum cæde novem militarium signorum jactarum compensassent. Austriaci autem magis præda onusti, quam laude insignes ferebantur; nam latrocinandi aviditate corrumperant gloriari facinoris, quod laudari poterat, si peractum suisset.

Postero die Rex, collaudatis nominatim Comite Gagio, & Castropiniani Duce, quorum in repellendi hostibus opera fuerat usus forti ac diligent, omnis generatim gratias agit; Hispanis, quod tantis subito objectis difficultibus, tamen a consueta virtute non discessissent; Neapolitanis, quod veterorum virtutem fide atque amore erga suum Regem adæquassent. Atque incitandæ honestandæque virtutis causa, militaribus non nullos præmiis auget, cum primis N. colauim Sanseverinatem, atque Ariciæ Principem, qui

M peri-

periculose ex vulneribus decumbebant ; quorum alterum ab inferiori gradu ad Tribunum militum se traducere pronuntiat, alterum in amplissimum Divi Januarii Equitum ordinem cooptat. Totum denique exercitum bona spe complet, hortaturque, ne, quæ fortunæ quodam jure acciderint, graviter ferant ; & quoniam in bello omnia cedere secunda non possint, lætentur potius, quod hōstes pene victores tanta fuerint cum eorum cāde a castris rejecti, quam doleant, quod ad castra accesserint, & partem aliquam abduxerint impedimentorum. Cogitur etiam in unius oppidi supplicium contra suam naturam Rex jure belli, & maximo militum concursu, quod multo oppidanorum perfidiae detimenta accepta referebantur, uti tamen magis fama, quam re compertum videbatur. Conversus deinde ad reliquas belli cogitationes, proximi diei casu admonitus, firmari castra diligentius, & custodiri vigilantius jubet. Porta oppidi Neapolitani, & Mariæ Hortensis Fanum, atque omnis castrorum lœva pars, imposito Virtzianæ manus præsidio, collocatis æneis aliquot tormentis, opposito Ericio, extructo aggere, fossa & vallo commununtur ; omnia opere tam properato, ut diebus duobus

AD VELITRAS GESTIS. 91

duobus quicquid a peritioribus rei militaris desiderabatur, celerrime perfectum fuerit. Armantur ac vestiuntur, qui amissis equis atque armis, a repentina hostium irruptione refugerant. Certus provinciis militum numerus, singuli singulis regni principibus equi imperantur. Prolixe in eo populi ac principes respondent. Neapolitana civitas pecuniam ad usum belli ultro etiam non imperatam confert. Revocatur a Vestinis Dux Laviavillæus, qui represso jam ac remoto Comite Soroo, adducat statim ad Velitras in castra, quam secum habeat, peditum atque equitum partem. Adducit. Etiam fortuna ipsa per eos dies facere quodammmodo cum Rege visa est. Nam quæ ne expectabantur quidem ab Hispaniis auxilia, de repente opportunissimo tempore inter medias Britannorum classes Caietam ac Neapolim appulerunt. His rebus celeriter id, quod ad III. Idus Sextilis in nostris castris ad Velitras deperierat, expletur, resque ad pristinam belli rationem redigitur.

Lobcoviczius eo consilio depulsus, quod extremo veluti conatu suscepserat, & cui, grandi licet accepto detimento, speciem victoriæ ostentationis, uti videbatur, causa impone-

M 2 bat,

bat, receptui aliquando tandem consulere cœpit. Communis enim nostris castris, atque amissis suarum copiarum robore, nullum jam insidiis, nullum prælio relinqui locum videbat. Milites autem, quos belli casus fecerat reliquos, partim vulneribus, ac cœli vitio conflictati, partim diurno labore, atque infelici expeditione intabescentes, ægre vix necessariis militiæ muneribus fungebantur. Disfidebant inter se Duces, quod plerumque accidit in adversis, summumque Lobcoviczis imperium carpere videbantur atque abnuere. Erat equitatus omnis macie prope enectus. Erat omnis circa regio defessa, & consumpta commoratione exercitus tam longa. Advenatabat etiam autumnus, grave maritimis commeatibus tempus. Lobcoviczius ipse, qui valde subsidiis indigebat, subsidia compellebatur submittere Sardiniae Regi tum laboranti, & queritanti maxime. Erat denique in summis angustiis res, & secundam eas multa Lobcoviczium hortabantur, quare sibi loco exce-
dendum putaret. Nihilo tamen secius menses ipsos duos castris regiis castra collata habuit, adeo ut obtorpuisse inops confilii videretur ; sive ille erat pudor abjiciendi incœpti, sive spes, quæ ultima solet homines deferere. Quo quidem

quidem tempore nostro exercitui carissimum, atque invictum bellis virum Atrisci Duce morbus extinxit: Hungarici autem equites circiter centum impetum in Valmontonium oppidum improviso fecerent, & quæ ibi diligentius versabatur, nostrorum centuriam una cum Portocarrero Duce considerunt omnem, atque ipsum deinde oppidum habuerunt prædictæ loco. Neque postea quidquam magnopere accidit, quod memoria dignum prætermittendum non videatur. Interim Regi Sardiniae qui auxiliarentur, ad mille Illyricorum misit, & legionem Pallavicinam mutilatam admodum superiore prælio; atque eadem Lobcoviczius de profectione cogitans, quæ jam ante senserat, ægrorum, atque impedimentorum partem dat Andreasio mari transducendam in Hetruriam; partem itinere terrestri ad Falerios Faliscorum præmitere incipit, quo expeditius in ipso receptu rapiat agmen. Mittit etiam ad hominum centum, qui junctis ratibus pontem in Tyberi ad trajicendum exercitum juxta pontem Milvium faciant, præsidioque ibi sint. His explicatis rebus, cum equitum alam pridie Kal. Novembris mane misisset, qui ad lœvam nostrorum castorum adequitarent, & quasi munitiones explorare

rare vellent, nostros prælio etiam, si opus esset, commisso detinerent; ipsi noctu silenti agmine subsequutus, quas interdiu præmiserat sensim legiones, celeriter e conspectu Veltarum discessit. Neque vero hoc audito moram ullam ad insequendum intulit Rex, antea jam suspicatus, huc necessario descensum Lobcoviczium; & præmisso equitatu, qui novissimum hostium agmen male haberet, & receptum demoraretur, ipse cum universo exercitu instabat, atque imminebat. Illi unam noctem ad locum, qui mediæ viæ Turris appellatur, commorati, qua nocte nostri in Albana valle confederant, expedito itinere antecesserunt: cumque ante ipsa urbis mœnia iter facerent, Romanorum oculis mutabilis fortunæ exemplum objecerunt, non eodem certe vultu, neque iisdem animis recedentes, quibus venerant. Extremum hostium agmen vix præcesserat, cum subito apparere nostri, & se ostendere cœperunt: assiqui vero illos, aut non potuerunt, quod major illorum fuerit in fugiendo, quam nostrorum in persequendo celeritas; aut noluerunt, uti tum vulgo jactatum est, quo vires magis integras afferrent ad earum copiarum conjunctionem,

quæ

quæ percusso jam cum Genuensibus fœdere, in Galliam Cisalpinam, Philippo Regis fratre Duce instabant. Parva tamen inter nostri exercitus antecursores, & novissimos eorum, dimicatio facta est ad pontem Milvium, dum pontes illi rescindunt, quo nostrorum incursum reprimant. Nonnulli utrinque vulnerantur, atque interficiuntur. Sed, rescissiis pontibus, Lobcoviczius celerem sibi fugam per difficiliora itinera, atque Eugubinos montes, quæsitum ivit, sibi non omnino displicens, quod expeditionis exitum fœdissimum multo ante præsenserat, alieno autem judicio vexatus, & eorum potissimum, qui fortunam convertunt in culpam, & quod male cecidit, male consultum putant. At Rex cum in suburbano patriciorum pernoctaret, ibi eum ex Romana nobilitate Principes, & Cardinales multi convenerunt, quos ille omnes per benigne excepit, maximo vero Aquavivam Cardinalem, quem, ut vidit, complexus, & gratulans, salutem se regni videre dixit. Postridie mane equo Romam invectus Pontificem maximum BENEDICTUM hujus nominis XIV. salutatum venit. At Sanctissimus Pater tantum Regem, maximi ipsum Regis filium, genibus advo-

advolutum suis cum videret, tanta est voluptate perfusus, ut difficillimi temporis acerbitatem ingenti consolatione leniret. Lustrat deinde Rex celeberrima urbis loca, circumfluente omnium ordinum multitudine, quæ tum primum soluta propinqui belli metu, alacrior prosequebatur Regem, incredibili plausu, atque acclamatione. Statim inde a convvio, quo magnifico, ac splendido acceptus in Vaticano fuit, Roma proficiscitur, cum partem Neapolitani exercitus Gagio ad insequendos hostes attribuisset, partem se subsequi jussisset in regnum. Ipse receptis liberis, & conjuge præstantissima, quæ illi ad regni usque fines obviam processerat, Caietam primum, mox Neapolim pervenit. Advenienti tota obviā Neapolitana civitas longissime produxit, regem suum, liberatorem suum, vide-re gestiens, & præteriti periculi recordatione lætior. At victor Rex dignum victoriæ ac virtutis suæ fructum tulit, benevolentiam populorum, quos ille admodum a bello revertens exhilaravit: hostes autem docuit, non leve negotium esse regnum invadere, non tam militum armis, quam optimi Regis præsentia communitum:

